

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1946

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

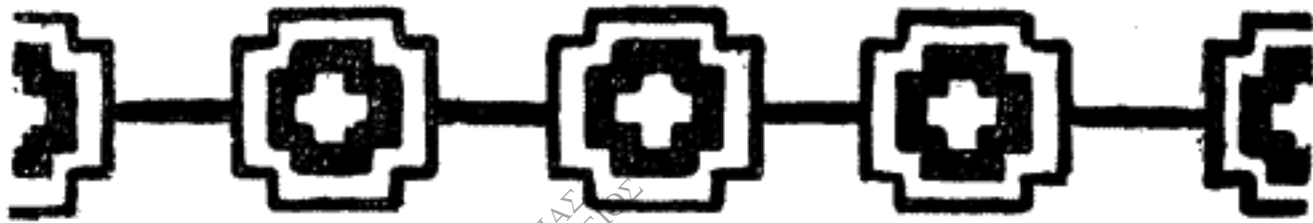
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΤΣΩΡΤΣΙΛ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΒΟΣ (*)

(1792 - 1869)

Ὡς ἀπ' ἑνα βουνόν
ὁ ἀετός εἰς ἄλλο
πετάει, κ' ἐγὼ τὰ δύσκολα
κρήμνα τῆς ἀρετῆς
οὕτω ἐπιβαίνω (Γ', λε').

Ἄς μὴ μοῦ δώσῃ ἡ μοῖρα μου
εἰς ξένην γῆν τὸν τάφον·
εἶναι γλυκὸς ὁ θάνατος
μόνον ὅταν κοιμώμεθα
εἰς τὴν Πατρίδα (Α', κγ').

Α'. Ἡ ἐμφάνιση.

1. — «Ζάκυνθος τὸ ἄνθος τῆς Ἀνατολῆς!» Πραγματικό λουλούδι πολύχρωμο τῆς Μεσογείου, τὸ ἄμορφο καὶ γεμάτο θείες χάρες νησί τῆς Ζακύνθου, ποῦ «πρῶτο ἐφίλησε τὸ Ἴόνιο κύμα» καὶ ποῦ «πρῶτο ἐχάϊδευσαν οἱ Ἴόνιοι Ζέφυροι», σκορπίζοντας σ' αὐτὸ ὅλα τὰ χαρίσματα τῶν Ἀθανάτων καὶ «τοῦ Ἀπόλλωνος τὰ χρυσὰ δῶρα», χάρισε στὴν Πατρίδα μας τὰ μεγαλύτερα ποιητικὰ τῆς νεώτερης ἐποχῆς μας πνεύματα.

Κάτω ἀπ' τὸν γαλαζιο καὶ ἡρεμο οὐρανὸ, σ' ἑνα κλίμα, ὅπου ἡ διάφανη λεπτότητα ἐνώνεται μὲ τὴν γλυκεῖα καὶ πάντοτε μυρωμένη φύσι, θάλεγε πῶς μόνο ποιητὲς μποροῦν νὰ γεννηθοῦνε. Καὶ πραγματικὰ ὅλοι οἱ Ζακυνθῖνοι εἶναι, ποιὸς πολὺ, ποιὸς λίγο, ποιητὲς. Στὶς καθημερινὲς συνομιλίες τους ἀκοῦς τὴν ἁρμονία, καὶ στὶς συζητήσεις τους διακρίνεις μιά θερμὴ ποιητικὴ διάθεσι, ποῦ ὄχι σπάνια συντροφεύεται κι ἀπὸ ἑνα τόνο λεπτῆς εἰρωνείας, ἀν ὄχι καὶ σάτιρας.

Ἄν στὶς φυσικὲς καλλονὲς προσθήσῃ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι αἰῶνες ὀλόκληρους ἡ Ζάκυνθος—ὅπως καὶ τ' ἄλλα νησιά τῆς Ἐπτανήσου—εἶχε τὸ εὐτύχημα νὰ μὴ γνωρίσῃ τὴν τρομερὴ καὶ βάρβαρη δουλεία τοῦ Τούρκου κατακτητοῦ, ἀλλὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν πνευματικὴ τῆς ἀνεξαρτησία καὶ νὰ βρεθῇ σὲ στενὴ ἐπαφὴ μ' ἑναν ἀνώτερο δυτικὸ πολιτισμὸ καί, τὸ σπουδαιότερο, νὰ μπορέσῃ νὰ συνεχίσῃ ἀνενόχλητα τὴν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν (!), τότε μπορεῖ νὰ καταλάβῃ πῶς, στὸ μικρὸ χρονικὸ διάστημα λίγων δεκαετηρίδων, τὸ μακάριο αὐτὸ νησί κατάρθωσε νὰ ἀναδείξῃ τὸσους μεγάλους ποιητὲς, καὶ νὰ γίνῃ τὸ σπουδαιότερο κέντρο τῆς λογοτεχνικῆς ζωῆς τῆς Πατρίδος μας, ποῦ τότε ξαναγεννιόταν ἀπὸ τὸ σκοτάδι τῆς μακρόχρονης δουλείας. Γιατί, ἀλήθεια, δὲν πρέπει νὰ λησμονᾶμε πῶς ὅ,τι καλύτερο καὶ ὑψηλότερο ἔχει νὰ παρουσιάσῃ στὸν περασμένον αἰῶνα ἢ ποιῆσι τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδος, τὸ χρωστάει σχεδὸν ὀλοκληρωτικὰ στὴ Ζάκυνθο.

Μέσα στὰ τόσα λαμπρὰ ἀστέρια, ποῦ

στολίζουν τὸν ξάστερο πνευματικὸ οὐρανὸ τῆς Ζακύνθου, τρία ἀστράφτουν μὲ ὅλως διόλου ξέχωρο φῶς σκορπίζοντας στοὺς αἰῶνες τὶς χρυσὲς φωτεινὲς ἀκτίνες τους, σὰν παντοτεινοὺς φάρους. Ἡ ἀγνότης καὶ ἡ ἀδολὴ φιλοπατρία τους σχηματίζουν μιά πλούσια καὶ καθάρια πηγὴ, ὅπου ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ θὰ μπορῇ πάντα νὰ δροσίζεται καὶ νὰ παίρνῃ δύναμι κι ὄρμη γιὰ νέους ἀγῶνες καὶ γιὰ καινούργιες κατακτήσεις.

Σὲ λίγων χρόνων ἀπόστασι, τρεῖς μεγάλοι ποιητὲς ἀναφάνηκαν στὴ Ζάκυνθο: ὁ Οὐγὸς Φώσκολος (1778 - 1827), ὁ Ἀνδρέας Κάλβος (1792 - 1869), ὁ Διονύσιος Σολωμὸς (1798 - 1857) (*). Καὶ οἱ τρεῖς εἶδαν γιὰ πρώτη φορὰ τοῦ ἡλίου τὴν χαρὰ στὸ μυρωμένο νησί τοῦ Ἰονίου, καὶ οἱ τρεῖς εἶχαν μητέρες Ζακυνθινές, καὶ οἱ τρεῖς περιπλανήθηκαν στὰ ξένα κ' ἐζῆσαν μιά ζωὴ γεμάτη πίκρες καὶ πόνο! Παράξενοι κ' οἱ τρεῖς, νευρικοί, εὐερέθιστοι, παραπονιάρηδες, φιλόνικοι, ὀρμητικοί, περήφανοι. Ἀλλὰ καὶ τίμιοι, φιλελεύθεροι, πατριῶτες. Διαφορετικὲς στάθηκαν στὸ βίον τους οἱ περιπέτειες, ἡ σταδιοδρομία, ἡ μόρφωσι, ἡ ἐξέλιξι. Κοινὴ ὅμως ἡ «θεῖα τέχνη» κ' ἡ θεῖα πνοή, κοινὰ τὰ ἰδανικά, κοινὴ ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν «ἀρετὴ» καὶ τὴν Πατρίδα, γιὰ κάθε τι τὸ ἀνώτερο κ' ὑψηλό, ποῦ ἔκανε τὸ Σολωμὸ νὰ ἀναφωνῇ: «Κλείσε μέσα στὴν ψυχὴ σου τὴν Ἑλλάδα (ἢ ἄλλο πρᾶγμα)· θὰ αἰσθανθῆς νὰ λαχταρίζῃ μέσα σου κάθε εἶδος μεγαλείου καὶ θὰ εἶσαι εὐτυχισμένος».

Ἡ τύχη θέλησε πολὺ νωρὶς νὰ χωρίσῃ καὶ νὰ ξεניתέψῃ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς βάρβους, ποῦ ἂν εἶχαν ζήσει μαζὺ στὴ Ζάκυνθο, θάχαν ἴσως ἀσκήσῃ μιάν εὐρύτερη ἀμοιβαία ἐπίδρασι, καὶ θάχαν ἀναδείξει τὸ ἄμορφο νησί τους ἑνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα πνευματικὰ κέντρα τοῦ περασμένου αἰῶνος σ' ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη. Ἡ ἀπονη μοῖρα εἶχε δυστυχῶς χαράξει γιὰ τὸν καθένα τους διαφορετικὸ δρόμο, καὶ διαφορετικὴ τύχη τοὺς ἀκολουθοῦσε.

Κι ὅμως παρὰ τὸ διαφορετικὸ δρόμο ποῦ ἦταν γραμμένο νὰ ἀκολουθήσουν οἱ τρεῖς αὐτοὶ διαλεχτοὶ λάτρεις τῶν Μουσῶν, δυὸ

κοινὰ στοιχεῖα τοὺς ἔνωσαν πάντα στὴ ζωὴ ἀναπόσπαστα κι ὡς τὴν τελευταία τους στιγμή ἐχαρακτήρισαν τὴ ζωὴ τους: ἡ θερμὴ ἀφοσίωσι στὴν ἰδέα τῆς Ἐλευθερίας καὶ ἡ σκληρὴ δυστυχία. Κ' οἱ τρεῖς ἀγάπησαν τὴν Ἐλευθερία σὰν τὸ πολυτιμότερο πρᾶγμα τοῦ κόσμου, τὴν ἐθεοποίησαν σχεδόν, τὴν ἐλάτρευσαν, καὶ στὸν ἱερό της βωμὸ ἐπρόσφεραν κάθε πνευματικὸ τους πλοῦτο. Οἱ καλύτεροι στίχοι τους, οἱ ὠραιότερες ὠδὲς τους ἀποτελοῦν ἕναν ἀτέλειωτο ὕμνο στὴν Ἐλευθερία καὶ στὴν Πατρίδα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Κάλβος ξεπερνᾷ τοὺς δυὸ συμπατριῶτες του: ἀκέρια ἡ ψυχὴ του, ὀλόκληρο τὸ πνεῦμα του, ὅλη ἡ ποιητικὴ του παραγωγή πάλαι ἀπὸ ἕνα μοναδικὸ ἀίσθημα καὶ ἀπὸ μιὰ ἰδέα: τὴν ἀρετὴ, ὑψηλότερη ἐκδήλωσι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς φιλοπατρίας.

Δεύτερο κοινὸ γνώρισμα ἡ δυστυχία, πού στάθηκε ἀχώριστος σύντροφος καὶ στοὺς τρεῖς ποιητές. Δὲ γνώρισε κανεὶς τους τὴν οἰκογενειακὴ εὐτυχία, τὴν ἡρεμία τῆς ζωῆς, τὴ χαρὰ καὶ τὴ γαλήνη τοῦ σπιτιοῦ. Ὁ πόνος, οἱ στενοχώριες, οἱ περιπέτειες συνώδευσαν καὶ τοὺς τρεῖς ὡς τὸν τάφο, καὶ μαζὺ μ' αὐτὰ ἡ φτώχεια, ἂν ἐξαιρέση κανεὶς τὴν περίπτωσι τοῦ πλούσιου Σολωμοῦ. Καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Κάλβος εἶναι πάλι ὁ πιὸ ἄτυχος. Παραγνωρισμένος, καταδιωγμένος καὶ ἀδικημένος, πέρασε μιὰ ζωὴ γεμάτη πίκρες καὶ θλίψεις. Δὲ γνώρισε καν τὴ φήμη καὶ τὴ δόξα τῆς τέχνης, πού στεφάνωσαν νωρίς, ζωντανούς ἀκόμη, τοὺς δυὸ συμπατριῶτες του, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐδοκίμασαν τούλάχιστο τὸν πόνον τῆς ἀρνήσεως καὶ τοῦ παραγκωνισμοῦ (2).

Ἄλλὰ κ' ἕνα ἄλλο γνώρισμα ἐνώνει τοὺς τρεῖς αὐτοὺς συμπατριῶτες καὶ μεγάλους ποιητές: ἡ ἰδιοτροπία τοῦ χαρακτήρος. Ἐδῶ θάταν πιὰ δύσκολο νὰ ὀρίση κανεὶς ποιὸς ὑπερβάλλει τοὺς ἄλλους, γιατί κ' οἱ τρεῖς ἦσαν στὸν ἀνώτατο βαθμὸ ἰδιοτροποὶ, παραπονιαρῆδες, καχύποπτοι, ζηλότυποι, περήφανοι, ἐγωῖστές, φιλόνοι, ἀκοινωνῆτοι, ἀνυπόφοροι (3). Δὲν κατώρθωσε κανεὶς τους νὰ διατηρήσῃ γιὰ πολὺν καιρὸ ἕναν πραγματικὸ φίλο. Ἐλαττώματα αὐτά, ἴσως, ἀναπόφευκτα ἢ καὶ ἀπαραίτητα στοὺς ἀνώτερους καὶ ξεχωριστοὺς ἀνθρώπους, πού ἀποτελοῦν μιὰν ἐξαιρέσι στὴν κοινὴ μετριότητα τοῦ κόσμου.

Καὶ μετὰ τὸ θάνατο πάλι ἡ σκληρὴ μοῖρα τοὺς χώρισε. Οἱ τάφοι τους βρίσκονται μακριὰ ὁ ἕνας ἀπ' τὸν ἄλλον, σὲ διαφορετικὲς χώρες, κάτω ἀπὸ διαφορετικοὺς οὐρανοὺς. Ὅμως ἡ μεγάλη καρδιά τῆς Μητέρας Ἑλλάδος — πού μετ' ὅση ἀγάπη, μετ' ὅση ἀφοσίωσι, μετ' ὅση λατρεία ἐψάλλαν σὲ κάθε τόνο — τοὺς ἔχει ἐνώσει σ' ἕνα κοινὸ ἰδεατὸ τάφο, στὸ Ἐθνικὸ Πάνθεο, ὅπου ἀναπαύονται δαφνοστεφανωμένες δλες οἱ μεγάλες κ' εὐγενικὲς ψυχὲς τῶν ἐξόχων τέκνων τῆς.

* * *

2.— Κοντὰ στὴν Κέρκυρα, ἕνα τέταρτο σχεδόν τῆς ὥρας ἔξω ἀπ' τὴν πόλι, βρίσκεται ἕνα μικρὸ χωριό, κατοικημένο κυρίως ἀπὸ ναυτικούς, ἡρεμο καὶ λησμονημένο, χωρὶς μεγαλεῖα καὶ χωρὶς ἐξαιρετικὰ κάλλη τὸ Μαντούκι. «Τὸ Μαντούκι — γράφει ὁ Ζερβός — εἶναι παραθαλάσσιον προάστειον τῆς Κερκύρας μετ' ναυτικὸν πληθυσμὸν, ἰδιότυπον τῶρα, ἀρχικῶς δὲ πολυσύνθετον, μετ' κάποιαν ἐπικράτησιν ἴσως μαυριτανικοῦ αἵματος. Καὶ οἱ Μαντουκιῶται εἶναι διαχυτικοί, καυχησιολόγοι, φίλοι τῆς ἰδιορρυθμίας, πλέον ὀρηκτικοὶ καὶ πλέον εὐφάνταστοι ἀπὸ τοὺς ἄλλους Κερκυραίους, ἀλλὰ μετ' ὀλιγώτερον ἀπ' αὐτοὺς μετρημένην καλαισθησίαν καὶ σχεδόν χωρὶς τὴν περιωρισμένην θετικὴν ἐκείνην κρίσιν, ἡ ὁποία εἶναι τὸ ἰδιαίτερον τοῦ Κερκυραίου γνώρισμα, καταντῶσα συχνὰ εἰς δειλὴν ἐπιφύλαξιν καὶ συντηρητικότητα. Τῶρα μετ' τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ τὴν ἐπιμειξίαν, ἡ διαφορὰ τοῦ προαστείου καὶ τῆς πόλεως σβύνει γοργά, εἰς τὴν ἐποχὴν ὅμως τοῦ Κάλβου θὰ ἦτο μεγάλη. Καὶ ἀκριβῶς ἔγεινεν ἐδῶ ὑπόμνησις αὐτῆς, διότι πολλὰ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ νοῦ καὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ ποιητοῦ φαίνονται κληρονομημένα ἀπὸ τὸν Μαντουκιῶτη πατέρα του» (4).

Πράγματι ἀπὸ τὸ μικρὸ αὐτὸ χωριὸ κατὰγεται ἡ πατρικὴ γενεὰ τοῦ Κάλβου, παλιὰ οἰκογένεια, πού γιὰ τὴν ἀρχικὴ καταγωγή της εἶναι δύσκολο νὰ μιλήσῃ κανεὶς μετ' βεβαιότητα (5), γιατί, καθὼς παρατηρεῖ κι ὁ Σολδατος, τὰ παρακλάδια τῆς οἰκογενείας Κάλβου, πού συναντῶνται τὴν ἴδια ἐποχὴ στὴν Κέρκυρα, στὴ Ζάκυνθο, στὴν Κρήτη, ἴσως ὅμως καὶ σ' ἄλλα ἑλληνικὰ μέρη εἶναι τόσο πολλὰ, ὥστε νὰ καταντᾷ ματαιοπονία κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν ἐξακριβῶσι τόσο τῶν μεταξύ τους σχέσεων, ὅσο καὶ τῆς σχέσεώς τους μετ' τὸν ὀμώνυμο ἀριστοκρατικὸ οἶκο τῆς Βενετίας καὶ τῆς Πλακεντίας (6). Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ ποιητοῦ μας, ὅπως καὶ τόσες ἄλλες, εἶχε ἔλθει στὴν Κέρκυρα ἀπ' τὴν Κρήτη, φεύγοντας τὴν τυραννία στὰ σκληρὰ χρόνια τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς στὴ μεγαλόνησο. Στὴν Κρήτη ἡ οἰκογένεια ἴσως νὰ εἶχε πάει ἀπ' τὴν Ἰταλία, ὅπως ἔγινε μετ' ὀλλές ἄλλες οἰκογένειες, τὸν καιρὸ τῆς ἐνετοκρατίας. Τὸ βέβαιο εἶναι, ὅτι ὕστερα ἀπὸ μιὰ παραμονὴ πολλῶν αἰῶνων στὴν Ἑλλάδα, ἡ οἰκογένεια εἶχε τελείως ἐξελληνισθῆ καὶ εἶχε ἀσπασθῆ τὴν ὀρθοδοξία (7).

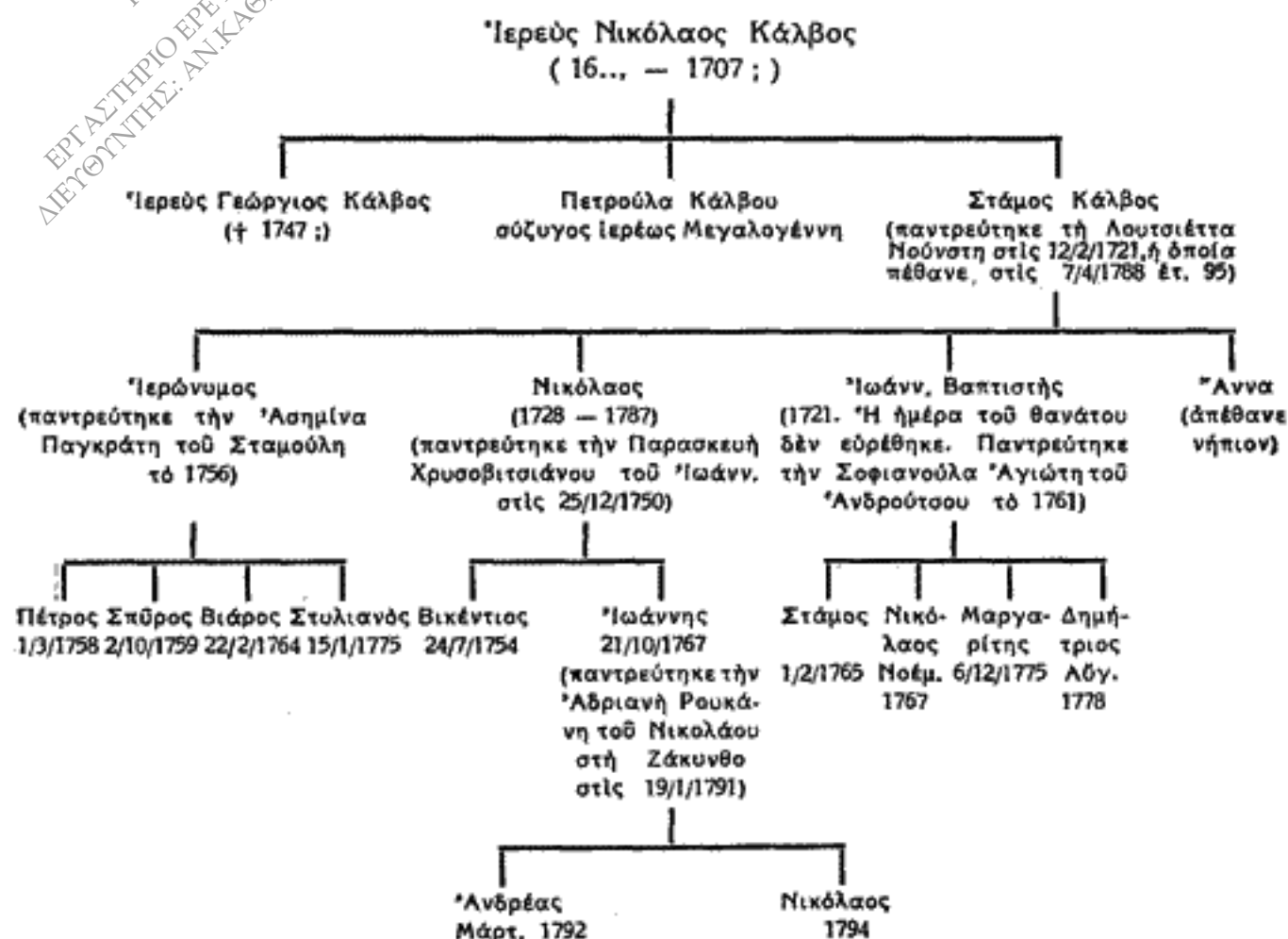
Στὰ ἔγγραφα τὸ ὄνομα συναντᾶται πότε Κάλμπος, πότε Κάλυμπος, πότε Κάλπος, πότε Κάρβος, πότε Κάρμπος, πότε Κάλβος. Ὁ ποιητὴς μας υἱοθέτησε τὴν τελευταία αὐτὴ γραφή, ἐνῶ οἱ συγγενεὶς του καθὼς καὶ οἱ ἀπόγονοι τῶν ἄλλων κλάδων, ἐξακολούθησαν νὰ μεταχειρίζονται διάφορες γραφές καὶ συνηθέστερα Κάλπος. Ἰταλικά τὸ ὄνομα βρίσκεται Calbo ἢ Calvo, ὁ δὲ ποιη-

τῆς μας μεταχειρίσθηκε ἀργότερα καὶ τὶς γραφές Kalbo ἢ Kalvos.

Ἀρχηγέτης τοῦ κλάδου τῆς οικογενείας Κάλβος, ποὺ ἐγκαταστάθηκε στὸ Μαντούκι τῆς Κέρκυρας—κι ἀπ' τὸν ὁποῖο κατάγεται ὁ ποιητὴς μας—εἶναι ὁ ἱερεὺς Νικόλαος Κάλμπος. Ἦταν ἐφημέριος τῆς μονῆς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῶν Μαρμάρων, μικροῦ συνοικισμοῦ ἀνάμεσα στὸ Μαντούκι καὶ στὸ χωριὸ Ἄλιποῦ. Δὲν ξέρομε ποτε ἀκριβῶς γεννήθηκε ὁ Νικόλαος Κάλμπος, οὔτε ποτε πέθανε. Ἡ τελευταία δὴμος πράξι του στὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τῆς ἐκκλησίας ἔχει ἡμερομηνία 8 Σεπτεμβρίου 1707, γι' αὐτὸ πρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι σὲ λίγον καιρὸ πέθανε. Ἄφησε τρία παιδιὰ, τὸν Γεώργιο—ἐπίσης

ἱερέα—, τὴν Πιερῖνα—γυναῖκα τοῦ ἱερέως Ἀναστασίου Μεγαλογένη—, καὶ τὸ Στάμο. Καθὼς φαίνεται ἀπ' τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ Ἁγίου Ἀνδρέου, ὁ τελευταῖος αὐτὸς παντρεύτηκε τὴ Λουτσιέττα Νούντση, στὶς 18 Φεβρουαρίου 1721, κι ἀπόκτησε τέσσερα παιδιὰ. Ἐνα ἀπ' αὐτὰ, ὁ Νικόλαος (1728—1787), παντρεύτηκε, στὶς 25 Δεκεμβρίου 1750, τὴν Παρασκευὴ Χρυσοβιζιάνου, κ' ἔκανε δυὸ παιδιὰ, τὸν Βιντσέντσο καὶ τὸν πατέρα τοῦ ποιητοῦ μας Ἰωάννη.

Ὁ Σολδατός, ποὺ ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μὲ τοὺς προγόνους τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ, μᾶς ἔδωσε τὸ ἀκόλουθο γενεαλογικὸ δένδρο τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου (*).

Γιὰ τὸν πατέρα τοῦ ποιητοῦ μας, τὸν Ἰωάννη Κάλβο, δὲν ἔχομε πολλές πληροφορίες. Ξέρομε μόνο πὼς νεαρὸς κατατάχθηκε ἐθελοντῆς στὸ Βενετσιάνικο μισθοφορικὸ στρατό, κι ὅτι χάρις στὶς ὑπηρεσίες του γρήγορα ἔφθασε στὸ βαθμὸ τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ καὶ ἐστάλη στὴ Ζάκυνθο, ὅπου τὸ ὄνομά του πρωτοσυναντιέται στὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τὸ ἔτος 1790. Ἄγνοοῦμε δὴμος ποτε ἀκριβῶς πρωτοπῆγε ἐκεῖ.

Στὴ Ζάκυνθο γνωρίσθηκε καὶ συνδέθηκε μὲ τὴν οικογένεια τοῦ Νικολάου Ρουκάνη, παλιὰ ἀριστοκρατικὴ οικογένεια τῆς Ζακύνθου, ποὺ ἀπ' τὶς ἀρχές τῆς Ἐνετοκρατίας

ἦταν γραμμένη στὴ Χρυσὴ Βίβλο τῶν εὐγενῶν τῆς νήσου⁽¹⁰⁾. Καθὼς προκύπτει κι ἀπ' τὸ σχετικὸ του προικοσύμφωνο, ἡ οἰκογένεια Ρουκάνη βρισκόταν σὲ καλὴ οἰκονομικὴ κατάστασι. Ὁ Ἰωάννης ἀγάπησε τὴν Ἀδριανὴ Ρουκάνη, κόρη τοῦ Νικολάου, καὶ τὴν παντρεύθηκε, ἀκόμη νεώτατος.

Τὸ σχετικὸ προικοσύμφωνο ὑπογράφτηκε στὶς 12 Αὐγούστου 1790⁽¹¹⁾, καὶ μετὰ δέκα ἡμέρες ἔγιναν οἱ ἀρραβῶνες. Ἡ σχετικὴ ληξιαρχικὴ πράξι, ποὺ σώζεται στὰ ἀρχεῖα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Γερόντων, εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

« 1790 Αὐγούστου 22. Μηδενὸς εὐρεθέν-

τος κωλύματος ἀρραβώνιασα τὸν τιμιώτατον κύριον Ἰωάννη Κάρβον μετὰ τῆς εὐγενοῦς Κυρίας Ἀνδριάνας θυγατρὸς τοῦ εὐγενῆ s (ignor) Νικολάου Ρουκάνη ὄντων εἰς γάμον α'. Μάρτυρες ὁ ἐκλαμπρότατος s. Κόντες Καίσαρ Μεσαλάς καὶ ὁ τιμιώτατος s. Ἰάκωβος Ἀραβαντινός. Γεώργιος Ἱερεὺς Δανιάς»⁽¹²⁾.

Ἐπιπλέον ἀπὸ ἕνα χρόνο σχεδὸν ἔγινε κι ὁ γάμος. Στὰ ἀρχεῖα τοῦ ἴδιου ναοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Γερόντων σώζεται σχετικὰ ἡ ἀκόλουθη ληξιαρχικὴ πράξι: «1791 Ἰουλίου 19. Εὐλόγησα τὸν s. Ἰωάννη Κάλβο μετὰ τῆς εὐγενοῦς Κυρίας Ἀνδριάνας θυγατρὸς τοῦ εὐγενῆ s (ignor) Νικολάου Ρουκάνη, ἀμφότεροι ὄντες εἰς γάμον α'. Ἦσαν παράνομοι ὁ ἐκλαμπρότατος s. r Κόντες Τζέτζερος Μεσαλάς Σαντάς καὶ s. r Διονύσιος Μπαρμπιάς Καψᾶς καὶ s. r Γιάκομος Ἀραβαντινός»⁽¹³⁾.

Πάνω στοὺς ἑννέα μῆνες μετὰ τὸ γάμο, γεννήθηκε ὁ ποιητὴς μᾶς Ἀνδρέας Κάλβος. Τὴν ἡμέρα ἀκριβῶς τῆς γεννήσεώς του δὲν τὴν γνωρίζομε. Ἀλλὰ τὴν ἡλικία τοῦ ποιητοῦ τὴν συμπεραίνουμε ἀπ' τὴν ἀκόλουθη ληξιαρχικὴ πράξι τοῦ βαπτίσματος, ποὺ σώζεται ἐπίσης στὰ ἀρχεῖα τοῦ ἴδιου ναοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Γερόντων: «1792 Ἰουλίου 18. Ἐβάπτισα παιδίον ἀρσενικὸν τοῦ τιμιωτάτου σινιόρ Ἰωάννη Κάρβου, γεννημένο ἀπὸ τὴν εὐγενῆ κυρίαν Ἀνδριανούλαν θυγατέρα τοῦ εὐγενοῦς σινιόρ Νικολάου Ρουκάνη νόμιμον καὶ ὠνομάσθη Ἀνδρέας. Τὸ ἐδέχθη ὁ εὐγενῆς σινιόρ Σπύρος Ροῦκερ κορφιάτης Ρωμαῖος. Ἦτο μηνῶν τεσσάρων»⁽¹⁴⁾. Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ὁ Ἀνδρέας Κάλβος βαπτίσθηκε στὶς 18 Ἰουλίου κι ὅτι ἦταν τότε τεσσάρων μηνῶν. Ἐπομένως θὰ γεννήθηκε κατὰ τὰ μέσα Μαρτίου τοῦ ἴδιου χρόνου ἢ ὀψωσδήποτε γύρω ἀπ' αὐτὴ τὴν ἡμερομηνία.

Σὲ δύο χρόνια γεννήθηκε κι ὁ δεῦτερος υἱὸς τοῦ ζευγὸς Κάλβου, ὁ Νικόλαος⁽¹⁵⁾. Ἀπ' τὴ βαπτιστικὴ του πράξι, ποὺ βρίσκεται στὰ ἀρχεῖα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Γερόντων, μαθαίνουμε ὅτι βαπτίσθηκε στὶς 23 Ὀκτωβρίου 1794, σὲ ἡλικία τριῶν μηνῶν. Ἐπομένως θὰ γεννήθηκε κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ χρόνου ἐκείνου⁽¹⁶⁾.

***

3.— Τὰ παιδικὰ τους χρόνια τὰ δύο ἀδελφία τὰ πέρασαν στὴ Ζάκυνθο ὅπου, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, θὰ ἀρχισαν νὰ διδάσκωνται καὶ τὰ στοιχειώδη γράμματα, ἂν καὶ σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν ἔχομε καμμιά μαρτυρία ἢ βέβαιη εἶδησι. Ὁ Κωνσταντῖνος Νικολόπουλος, ποὺ προλογίζει τὴ γαλλικὴ μετάφρασι τῆς Λύρας τοῦ Κάλβου, λέει ὅτι «fit des études brillantes dans son pays natal»⁽¹⁷⁾ καὶ ὁ Δὲ Βιάζης, στὴ μελέτη του γιὰ τὸν Κάλβο, ποὺ δημοσίευσε στὴν «Ἐβδομάδα» στὰ 1885⁽¹⁸⁾, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Κάλ-

βος «διακούσας τὰ πρῶτα μαθήματα τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ἰταλικῆς γλώσσης καὶ γραμματολογίας ἐν Ζακύνθῳ παρὰ Ἀντωνίῳ Μαρτελάῳ καὶ παρὰ δυτικοῖς Ἱερεῦσι μετέβη εἰς Ἰταλίαν πρὸς τελειοποίησιν τῶν σπουδῶν του». Ἀλλὰ ἐνῶ ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Κάλβος, ἀφοῦ συμπλήρωσε λαμπρὲς σπουδὲς στὴν πατρίδα του, πῆγε στὴν Ἰταλία μὲ σκοπὸ νὰ τελειοποιήσῃ τὶς σπουδὲς του αὐτές, ἀποδεικνύεται ὅπως διόλου φανταστικὴ, ἀφοῦ, καθὼς θὰ δοῦμε, ἄλλοι λόγοι, καθαρῶς οἰκογενειακοί, ἦσαν ἡ αἰτία τοῦ ταξιδίου, ἐπίσης καὶ ἡ εἶδησι ὅτι ὁ ποιητὴς μᾶς εἶχε δασκάλους τὸ Μαρτελάο καὶ δυτικοὺς Ἱερωμένους δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ καμμιά ἄλλη πηγή. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Δὲ Βιάζης δὲν τὴν ἐπαναλαμβάνει στὶς μεταγενέστερες μελέτες του γιὰ τὸν ἐθνικὸ μᾶς ποιητὴ⁽¹⁹⁾, ὥστε μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι καὶ αὐτὸς ἐγκατέλειψε αὐτὴ τὴ γνῶμη. Ὁπωσδήποτε χωρὶς νὰ τὴν ἀποκλείσουμε κατηγορηματικὰ, δὲν μπορούμε καὶ νὰ τὴν θεωρήσουμε βέβαιη. Τὸ μόνον ἀναμφισβήτητο εἶναι ὅτι ὁ Κάλβος δὲν πρόφθασε νὰ κἀν σοβαρὲς σπουδὲς στὴν πατρίδα του. Κι αὐτὸ γιὰ τὸ δυστυχῶς τὸ ζεῦγος Κάλβου δὲ ζοῦσε σ' ἀρμονία.

Δὲν ξέρομε τί εἶδους διαφορὲς καὶ φιλονικίες εἶχε τὸ ἀντρόγυνο, τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἀγνωστοὶ σ' ἐμᾶς λόγοι ἔσπρωξαν τὸν Ἰωάννη Κάλβο νὰ πάρῃ τὰ δυὸ τοῦ παιδιὰ καὶ, ἐγκαταλείποντας πατρίδα καὶ γυναῖκα, νὰ πάῃ στὸ Λιβόρνο, ὅπου τότε ἤκμαζε ἀκόμη μιὰ πλούσια ἑλληνικὴ παροικία, κι ὅπου — σύμφωνα μὲ πληροφορίες ποὺ σώθηκαν ἐκεῖ — ἦταν ἐγκαταστημένος ὡς πρόξενος τῆς Ἑπτανησιακῆς Πολιτείας ὁ ἀδελφός του Βικέντιος⁽²⁰⁾. Γρήγορα ἐπιδόθηκε στὸ ἐμπόριο.

Ἄγνωστο μᾶς εἶναι ἐπίσης καὶ πότε ἀκριβῶς ἔφυγε ἀπ' τὴ Ζάκυνθο. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὅμως, ἡ ἀναχώρησι αὐτὴ θὰ ἔγινε στὶς ἀρχὲς τοῦ περασμένου αἰῶνα. Δὲν ἔχομε σχετικὰ ἀμεσες πληροφορίες, ἀλλὰ μόνον δυὸ ἔμμεσες⁽²¹⁾. Τὴ μιὰ μᾶς τὴν προσφέρει ἡ ἀπόφασι τοῦ διαζυγίου, ποὺ ἔγινε, κατόπιν αἰτήσεως τῆς Ἀδριανῆς Ρουκάνη, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1805 καὶ ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἰωάννης Κάλβος «ἐγκαταλείψας αὐτὴν (τὴν γυναῖκα του) πρὸ χρόνων ἐφέρθη εἰς ἀλλοδαπὴν γῆν». Αὐτὸ μᾶς ἀφήνει νὰ συμπεράνουμε ὅτι θὰ εἶχαν περάσει τουλάχιστο τρία ἢ τέσσερα χρόνια ἀπ' τὴν ἀναχώρησι, ἂν ὄχι καὶ περισσότερα.

Τὴ δευτέρη μαρτυρία μᾶς τὴν προσφέρουν τὰ ἀρχεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Κοινότητος «Ἁγία Τριάς» τοῦ Λιβόρνου. Στὸ βιβλίον τῶν Πρακτικῶν τῆς Κοινότητος αὐτῆς ἐγράφονταν τὰ πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου τῶν δέκα ἐξὶ ἐπιτρόπων, ποὺ διοικοῦσε τὴν Κοινότητα καὶ τὴν Ἐκκλησία, καθὼς καὶ τὰ πρακτικὰ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν μελῶν, ποὺ συνεδρίαζε μιὰ φορὰ τὸ

χρόνο — κάθε Ἰανουάριο — καὶ ἔκανε τὴν ἐκλογή τοῦ Συμβουλίου. Στὴν Κοινότητα μποροῦσαν νὰ γραφοῦν μόνο Ἕλληνες, ποὺ εἶχαν συμπληρώσει τὰ δεκαοχτὼ χρόνια καὶ κατοικοῦσαν στὸ Λιβόρνο ἀπὸ ἕνα χρόνο τουλάχιστο. Στὴ Συνέλευσι λοιπὸν τῆς 14/26 Ἰανουαρίου 1804 ἀναφέρεται, γιὰ πρώτη φορά, ὅτι ἦταν παρὼν καὶ ὁ «Ἰωάννης Κάλμπου», ὅπως συνήθιζε νὰ γράφεται πάντα ὁ πατέρας τοῦ ποιητοῦ μας. Κι αὐτὸ ἐπιβεβαιώνει ἔτσι, ὅτι ὁ Κάλβος εἶχε φθάσει στὸ Λιβόρνο τὸ 1802 ἢ καὶ νωρίτερα (22).

Τὴν πληροφορία αὕτη μᾶς τὴν ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κάλβος στὴν πρώτη ὠδή του «Ὁ Φιλόπατρις», χαιρετίζοντας τὴν γενέτειρά του τὴ Ζάκυνθο :

Ποτὲ δὲν σὲ ἐλησμόνησα
ποτὲ καὶ ἡ τύχη μ' ἔρριψε
μακρὰν ἀπὸ σέ· μὲ εἶδε
τὸ πέμπτον τοῦ αἰῶνος
εἰς ξένα ἔθνη (Α', γ').

Μεῖ ἄλλα λόγια ὡς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ποὺ ὁ ποιητὴς ἔγραφε τὶς ὠδὲς του εἶχε ζήσει μακριὰ ἀπ' τὴν πατρίδα εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια (τὸ πέμπτον τοῦ αἰῶνος). Ἄν λάβουμε ὅπ' ὄψι, ὅτι οἱ δέκα πρώτες ὠδὲς τοῦ Κάλβου, μὲ τὸν τίτλο «Λυρικά», τυπώθηκαν στὴ Γενεύη τὸ 1824 κ' ἐπομένως θὰ γράφτηκαν μεταξύ τοῦ 1823 καὶ τοῦ 1824, εἶναι εὐκόλο νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ ἀναχώρισί του ἀπ' τὴ Ζάκυνθο θὰ πραγματοποιήθηκε πρὶν ἀπ' τὰ 1803.

Ἔτσι ὅλες οἱ πηγὲς ποὺ ἀναφέραμε, ἂν καὶ δὲν καθορίζουν μὲ ἀκρίβεια τὴν ἡμερομηνία, ὅμως μᾶς ἐπιβεβαιώνουν ὅτι ὁ Κάλβος ἔφυγε ἀπ' τὴ Ζάκυνθο στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνος, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μεταξύ τοῦ 1800 καὶ τοῦ 1802 (23).

Ἡ καημένη ἢ μητέρα τοῦ ποιητοῦ μας, ἀφοῦ μάταια περίμενε γιὰ ἀρκετὸ καιρὸ τὸν ἀντρα της, ἀποφάσισε, καθὼς ἀναφέραμε, νὰ ζητήσῃ διαζύγιο κατηγορώντας τὸν Ἰωάννη Κάλβο ὅτι τὴν ἐγκατέλειψε. Καὶ πράγματι σὲ λίγο καιρὸ βγήκε σχετικὴ ἀπόφασι διαζυγίου, ἢ ὁποῖα πιστοποιώντας ὅτι ὁ Ἰωάννης Κάλβος εἶχεν ἐγκαταλείψει τὴν γυναῖκα του καὶ πῆγε στὴν Ἰταλία μὲ τὴν πρόθεσι νὰ μὴ γυρίσῃ πιά κοντὰ της, ἐκήρυξε διαλυμένο τὸ γάμο καὶ ἐλευθέρωσε τὴν Ἀνδριανὴ Ρουκάνη ἀπὸ κάθε συζυγικὸ δεσμὸ καὶ ὑποχρέωσι πρὸς τὸν ἀνδρα της (24).

Καθὼς βλέπομε, ἡ αἰτία τοῦ διαζυγίου βαρύνει τὸν Ἰωάννη Κάλμπου, ποὺ χωρὶς κανένα λόγο ἔφυγε γιὰ τὰ ξένα, ἐγκαταλείποντας μόνη τὴ γυναῖκα του.

* *

4.— Λίγο μετὰ τὸ διαζύγιο, ἡ Ἀνδριανὴ Ρουκάνη ξαναπαντρεύτηκε μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Καλέκα. Μεγάλο ἀτύχημα, φυσικά, γιὰ τὸ νεαρὸ εὐαίσθητο ποιητὴ, ποὺ ἀπ' τὴν παιδικὴ ἡλικία του στερήθηκε τὰ μητρικὰ χάδια καὶ ἀνατράφηκε χωρὶς περιποιήσεις

σ' ἕνα ξένο καὶ ἀγνωστὸ του περιβάλλον. Νὰ ἐπηρέασε κι αὐτὸ τὸ γεγονὸς τὸν χαρακτήρα του; Νομίζω ὅτι ναι! Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ Κάλβος ἐπέρασε τὰ πρώτα του χρόνια μὲ στενοχώριες· κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, στὴν ἀρχὴ θὰ βρέθηκε μάρτυρας σὲ πολλὲς βίαιες σκηνὲς ἀνάμεσα στοὺς γονεῖς του. Ὅλα αὐτὰ κι ἀργότερα ἢ ἔλπειψι τῆς μητέρας του καὶ τῆς μητρικῆς στοργῆς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐπέδρασαν ἀπάνω του καὶ νὰ ἐπηρέασαν βαθιὰ τὸ χαρακτήρα του.

Κάτι τὸ ἀνάλογο συνέβηκε καὶ μὲ τὸν ἄλλο ἐθνικὸ ποιητὴ μας καὶ συμπατριώτη τοῦ Κάλβου, τὸ Διονύσιο Σολωμό. Ἄτυχος στάθηκε κι αὐτὸς στὰ οἰκογενειακά του. Κ' οἱ δύο τους θλιβερὴ καὶ δραματικὴ ἐνωσαν τὴ νεότητα. Κι ὁ μὲν Σολωμὸς — περισσότερο δυστυχισμένος σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο — ἔφθασε στὰ δικαστήρια μὲ τὴ μητέρα του, ἀρχίζοντας μ' αὐτὴν μιὰ τραγικὴ κι ἀτιμωτικὴ δίκη ποὺ ἀνοίξε μεταξύ τους ἕνα ἀγεφύρωτο χάσμα (25). Τὸν Κάλβο, εἶναι ἀλήθεια, ἢ μοῖρα τὸν ἐφύλαξε ἀπὸ τέτοιες περιπέτειες κ' ἐξευτελισμοὺς, ἀλλὰ δυστυχῶς τοῦγραψε νὰ μὴν ξαναδῇ πιά ζωντανὴ τὴ μητέρα του, ποὺ φαίνεται ὅτι τὴν ἀγαποῦσε πολὺ βαθιὰ, καθὼς κ' ἐκείνη ἀνταποκρινόταν ἐξ ἴσου στὰ αἰσθήματά του. Ὁ Δὲ Βιάζης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «γέροντες συγγενεῖς τῆς μητρός τοῦ ποιητοῦ μᾶς ἐπεβεβαίωσαν ὅτι αὕτη πάντα ἐνεθυμεῖτο τὸν *ἔξυπνον Ἀνδρέα* της καὶ ἔκλαιε» (26).

Μαρτυρία τῆς μητρικῆς ἀφοσιώσεως εἶναι καὶ ἡ διαθήκη της. Πέθανε στὶς 30 Ἰουνίου 1815, μακριὰ ἀπ' τὰ δύο της παιδιά. Δὲν τὰ λησμόνησε ὅμως. Στὴ διαθήκη της ὀρίζει ὅτι ἕνα μέρος τῆς περιουσίας της περνάει σ' αὐτά. Νὰ τί γράφει σχετικὰ (27): «... Τὸ ἀμπέλι ὁποῦ ἔχω καὶ κυριεύω εἰς τὸ Ρόϊδο, διορίζω νὰ τὸ ἔχη καὶ γοδέρη τὸν καρπὸ τοῦ ὁ συμβίος μου ὁ δεῦτερος γιὰ δύο χρόνους καὶ ἔπειτα θέλω νὰ περάσῃ εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐξουσίαν τῶν δύο παιδιῶν ὀνόματι Ἀνδρέα καὶ Νικολάου ἀδελφία Κάλμπου, ὁποῦ ἔχω προκρεάρει μὲ τὸν πρώτον συμβίον σινιὸρ Τσανέττο Κάλμπου, τὰ ὁποῖα παιδιά, ἐπειδὴ εὐρίσκονται εἰς τὸ Λιβόρνο, αὐτὰ ἔπειτα ἀπὸ τὴν διορίαν τῶν δύο χρόνων τοῦ εἰσοδήματος, θέλει συστήσουν ἕνα ἐπίτροπον νὰ τὸ περιλαβαῖν καὶ νὰ τὸ κάνουν ὅ,τι θέλουν καὶ βούλονται...» (28).

Καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω, στὰ 1815 ὁ Ἀνδρέας Κάλβος εἶχε ἀπὸ ὀλόκληρη τριετία ἐγκαταλείψει τὸ Λιβόρνο καὶ ζοῦσε τώρα πιά στὴ Φλωρεντία, ὁ δὲ Νικόλαος βρισκόταν ἴσως τώρα πιά στὴν Τεργέστη, ἐνῶ στὴ διαθήκη της ἡ μητέρα τους νομίζει ὅτι τὰ δύο ἀδελφία ἔμεναν ἀκόμη στὸ Λιβόρνο. Αὐτὸ δείχνει ὅτι ἀπὸ καιρὸ εἶχε χάσει ἐντελῶς τὰ ἴχνη τους κι οὔτε ἤξερε καν ἂν ζοῦσε ἀκόμη ἢ εἶχε πεθάνει ὁ πρώτος ἀνδρας της. Ἀλλὰ κι ὁ Ἀνδρέας Κάλβος, ὅπως θὰ δοῦμε, μόλις ἕνα χρόνο μετὰ τὸ

θάνατο τῆς μητέρας του πήρε εἶδησι καὶ φρόντισε γιὰ τὴν κληρονομία⁽²⁹⁾, ἀπ' τὴν ὁποία ἄλλοι συγγενεῖς ζήτησαν νὰ ἐπωφεληθοῦν, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ζῶης: «Φαίνεται ὅμως, ὅτι, ἀποθανόντος τοῦ Καλέκα, τοὺς καρποὺς τοῦ κτήματος ἐνέμετο ἡ ἐκ μητρὸς θεία τῶν ἀγαδελφῶν Κάλβων Ἰουστίνη Ρουκάνη, χήρα Ἰωάννου Δε Ρώσση, διότι τὴν 21 Ἰουνίου 1818 ἐμφανισθεὶς ὁ δρ. Ἰωάννης Τερτσέτης, ἐπίτροπος τοῦ ἐν Λιβόρνῳ Ἰωάννου Κάλβου, πατρὸς τῶν αὐτῶν ἀγαδελφῶν, ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, ἐζήτησε τοὺς καρποὺς τοῦ ἀμπελίου ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης»⁽³⁰⁾.

Ἄν ὅμως ἡ Ἀνδριανὴ Ρουκάνη καὶ τὰ παιδιὰ τῆς εἶχαν χάσει ἀμοιβαίως τὰ ἴχνη τους, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ποιητὴς μας εἶχε ξεχάσει τὴν ἀγαπημένη του μητέρα ἢ ὅτι στὴ μνήμη του εἶχε σβήσει ἡ εἰκόνα τῆς. Ἀντιθέτως μάλιστα ὁ χωρισμὸς αὐτὸς στοίχισε πολὺ — τόσο ψυχικὰ ὅσο καὶ ἠθικὰ — στὸ θεαρὸ Ἄνδρα, καὶ ἡ ἀνάμνησι τῆς μητέρας ἔμεινε πάντοτε ζωνρὴ στὴν ψυχὴ του. «Τὸ μέγιστον τοῦτο τῶν δυστυχημάτων — γράφει ὁ Δε Βιάζης μιλῶντας γιὰ τὸν ἀποχωρισμὸ τοῦ ποιητοῦ μας ἀπ' τὴ μητρικὴ ἀγκάλη — συνέτεινε πολὺ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀκροχόλου τοῦ χαρακτήρος. Ἐκυριεύθη ὑπὸ ἀπαισιοδοξίας διὰ τὰ οἰκογενειακά του, τὰ ὁποία ὄλα τὰ ἐβλεπε μαῦρα καὶ πάντοτε ἐνεθυμεῖτο τὴν μητέρα του καὶ ἔκλαιε, διό, ὡς ὁ ἴδιος ἔλεγε, τὴν ἐβλεπε συχνὰ εἰς τὸ ὄνειρόν του ἐν ὄσῳ αὐτὴ ἔζη. Μετὰ τὸν θάνατόν τῆς ἔπαυσε νὰ τὴν βλέπῃ»⁽³¹⁾.

Δὲν ξέρω ἀπὸ ποῦ συγκέντρωσε τὶς πληροφορίες αὐτέες ὁ Δε Βιάζης, καὶ κατὰ πόσον ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν πραγματικότητα ἢ ἂν δὲν ἀποτελοῦν κι αὐτέες μέρος ἀπ' τὰ διάφορα ἀλληλοσυγκρουόμενα ἀνέκδοτα καὶ τὶς ἀτέλειωτες εἰκασίες, μὲ τὶς ὁποῖες οἱ βιογράφοι νόμισαν καὶ νομίζουν ἀκόμη ἀναγκαῖο νὰ στολιζοῦν τὶς βιογραφίες τῶν ἔθνικῶν μας ποιητῶν, περιπλέκοντας πολλὰ φορὲς σὲ βαθμὸ ἀφάνταστο τὴν πραγματικότητά καὶ τὴν ἀπλὴ ἀλήθεια⁽³²⁾. Γνωρίζομε πάντως θετικὰ ὅτι τὰ δυὸ ἀδελφία δὲν εἶχαν ἀλληλογραφία μὲ τὴν μητέρα τους. Κι ἂν ὑποθέσωμε ὅτι ὄσο ζοῦσαν μὲ τὸν πατέρα τους ἴσως ἐκεῖνος τοὺς εἶχε ἀπαγορεύσει κάθε ἐπικοινωνία μαζί τῆς, ἢ ἐξήγησι αὐτὴ δὲν χωρεῖ γι' ἀργότερα, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα τους. Ὅπως δὲ ποτε ἂν ἄλλοι λόγοι σὲ μᾶς ἀγνωστοὶ ἢ ἡ μεγάλη ἀμέλεια τοῦ ποιητοῦ μας στὴν ἀλληλογραφία — ποῦ γι' αὐτὸ παραπονοῦνται ἀργότερα κι ὁ ἀδελφός του καὶ ἄλλοι φίλοι του⁽³³⁾ — δὲν ἄφησαν τὸν Κάλβο νὰ γράψῃ στὴν μητέρα του, ὅμως ἡ μητρικὴ εἰκόνα ἔμεινε πάντα βαθιὰ χαραγμένη στὴν καρδιά του.

Ἔτσι δέκα ὀλόκληρα χρόνια μετὰ τὸ θάνατό τῆς, ὁ Κάλβος τῆς ἀφιερώνει μιὰ ἀπ' τὶς ὠραιότερες ὠδὲς του καὶ ἀσφαλῶς τὴ λυρικώτερη, στὴν ὁποία ἀφήνει νὰ ξεχειλίσῃ

ὀλόκληρη ἡ ἀφοσίωσι κ' ἡ ἀγάπη του πρὸς αὐτήν :

Ἦ φωνή, ὦ μητέρα,
ὦ τῶν πρώτων μου χρόνων
σταθερὰ παρηγόρησις
ὄμματ' ὅπου μ' ἐβρέχατε
μὲ γλυκὰ δάκρυα!

Καὶ σὺ στόμα ὅπου ἐφίλησα
τόσες φορὲς, μὲ τὴσιν
θερμωτάτην ἀγάπην,
πόση ἀπειρος ἀβυσσος
μᾶς ξεχωρίζει!

Αἰ, καὶ ἀπειρος ὅς εἶναι
κ' ἐτι φοβερωτέρα
ἐκεῖ μέσα ἀτάρακτος
θέλω ἐγὼ συντριφθεῖν
γυρεύοντάς σας⁽³⁴⁾.

Ὁ Κάλβος ἀφιέρωσε ὄλες του τὶς ὠδὲς στὴν Πατρίδα καὶ στὸν ὕμνο τῆς Ἀρετῆς καὶ τῶν μεγάλων ἰδανικῶν. Μόνην ἐξαιρεσι ἀποτελεῖ ἡ ὠδὴ αὐτὴ ποῦ ἀφιέρωσε στὴ μητέρα του. Εἶναι τὸ μόνον οἰκογενειακὸ αἶσθημα καὶ ἡ μόνη γυναικεῖα ἀγάπη ποῦ τὸν συγκινεῖ καὶ ποῦ ψάλλει μὲ θερμὴ καὶ ἔξαροι. Οὔτε τὴ γυναῖκα του ποῦ τὴν εἶχε χάσει ἀπὸ λίγο καιρὸ, ὅταν ἔγραφε τὶς ὠδὲς του, οὔτε τὸ μονάκριβο μικρὸ κοριτσάκι του, ποῦ εἶχε πετάξει, ἀγγελούδι ἀκόμη, ἀπ' τὶς πατρικὲς ἀγκάλες του δὲν ἀναφέρει στὶς ὠδὲς του. Μόνον τὴν μητέρα του! Αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ μᾶς δείξῃ πόσο μεγάλη καὶ πόσο βαθειὰ ἦταν ἡ ἀγάπη του γιὰ κείνη.

Β'. Πρῶτες δοκιμασίες καὶ ἀπογοητεύσεις.

5.— Ἄλλ' ἄς γυρίσουμε πίσω. Εἶπαμε ὅτι ὁ πατέρας Κάλμπος, μὲ τὰ δυὸ παιδιὰ του, ἔφθασε στὸ Λιβόρνο στὶς ἀρχές τοῦ περασμένου αἰῶνος καὶ ἐπιδόθηκε στὸ ἐμπόριο. Τὰ δυὸ ἀδελφία δὲν φαίνεται νὰ τὰ περνοῦσαν καὶ τόσο καλά, γιατί δὲν ὑπῆρχε κανεὶς νὰ τὰ φροντίζῃ καὶ νὰ τὰ παρακολουθῇ. Ὁ πατέρας, ἀπασχολημένος διαρκῶς μὲ τὶς ὑποθέσεις του, ἔλειπε συχνὰ καὶ σὲ μακρυνὰ ταξίδια, στὰ ὁποῖα καμμιά φορὰ θάπαιρνε μαζί καὶ τὰ παιδιὰ του, γιὰ συντροφιά μᾶλλον παρά γιὰ βοήθεια.

Σ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ ταξίδια θὰ ἐπισκέφθηκαν καὶ τὴ Σάμο. Ἔτσι μόνον — καθὼς ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ Τωμαδάκης⁽³⁵⁾ — μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ ἡ στροφὴ κγ' τῆς ὠδῆς «εἰς Σάμον», ὅπου ὁ ποιητὴς λέει :

Νῆσος λαμπρὰ εὐδαιμόνει
ὅτε ἡ δουλεία σὲ ἀμαύρωνε
σ' εἶδον' ἀμποτε νάλθω
νὰ φιλήσω τὸ ἐλεύθερον
ἱερὸν σου χῶμο⁽³⁶⁾.

Ἄλλὰ δὲν ἦταν δυνατό, καθὼς φαίνεται, ὁ βιοπαλαιστής Ἰωάννης Κάλμπος, ποῦ ταξιδεύει ἀδιάκοπα στὰ ξένα, νὰ φροντίσῃ γιὰ τὴν καλὴ ἀνατροφή καὶ κυρίως γιὰ τὴ μόρφωσι τῶν παιδιῶν του, ποῦ ἔτσι βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νὰ ἀναπληρῶσουν μόνον τους μὲ τὶς μικρὲς τους δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ

μέ την Ισχυρή ὑπομονή τους τήν πατρική ἀμέλεια.

Σ' αὐτό τό κεφάλαιο ὅμως οἱ σχετικές πληροφορίες μας εἶναι ἀβέβαιες, ἀνεξακριβώτες καί μόνο ὑποθετικές. Δέν ξέρομε πῶς ἀκριβῶς ζοῦσαν καί τί ἔκαναν τά δυο ἀδέλφια στό Λιβόρνο. Πάντως δέν ἦταν σέ θέσι νά πάρουν μιὰ καλή μόρφωση, οὔτε καί νά παρακολουθήσουν συστηματικά σχολική ἐκπαίδευσι (37). Ὁ Τωμαδάκης, σέ τελευταία του μελέτη, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἔθνικός μας ποιητής κατά τά χρόνια τῆς παραμονῆς του στό Λιβόρνο θά παρακολούθησε τόν Ιερομόναχο Γρηγόριο Παλιουρίτη, πού ὁ Μιχαήλ Ζωσιμάς κάλεσε ἀπ' τά Γιάννινα ὡς ὀργανωτή καί διδάσκαλο τοῦ Ἑλληνομουσείου τῆς πόλεως ἐκείνης (38). Δέν ἀποκλείεται βέβαια ἡ ὑπόθεσι αὐτή, ἀλλά δέν ὑπάρχει σχετικά καί καμμιά πειστική μαρτυρία. Πιθανώτερο φαίνεται ὅτι τά δυο ἀδέλφια δέν κατάρθωσαν νά φοιτήσουν κανονικά στό σχολεῖο καί νά συμπληρώσουν τήν ἀπαραίτητη παιδεία (39).

Μιὰ παραστατική εἰκόνα τῆς θλιβερῆς καταστάσεως, στήν ὁποία βρέθηκαν τά δυο παιδιά στό Λιβόρνο, μᾶς τή δίνει ὁ Νικόλαος Κάλβος, σ' ἕνα γράμμα πού ἔγραψε στόν ἀδελφό του Ἄνδρέα μερικά χρόνια ἀργότερα, στά 1818, καί ὅπου κάνει λόγο γιά τήν «ἡλίθια ἀμάθεια», μέσα στήν ὁποία ἀνατράφηκαν στή νεαρή τους ἡλικία, καί γιά τήν τύχη τους, πού «εἶναι καρπός τῶν δικῶν μας ἰδρώτων καί τῶν σπουδῶν, πού κάναμε μόνοι μας» (40).

Αὐτό τό γράμμα—γιά τό ὁποῖο θά ἀσχοληθοῦμε παρακάτω—εἶναι ἀποκαλυπτικό τόσο γιά τή ζωή τῶν δύο ἀδελφῶν, ὅσο καί γιά τίς σπουδές τους στό Λιβόρνο. Μᾶς λέει καθαρά πῶς δέν κατάρθωσαν νά κάνουν ὄχι μόνο συστηματικές μελέτες, ἀλλ' ἀντίθετα μάλιστα ὅτι εἶχαν ἀφεθῆ τελείως στήν πιθ ἡλίθια ἀμάθεια καί στό ἔλεος τοῦ Θεοῦ. Χωρίς ἄλλο ὁ φτωχός ναυτέμπορος πατέρας δέν μπορούσε νά χάνη τόν καιρό του γιά τήν ἐκπαίδευσι τῶν παιδιῶν του κ' ἴσως νά μὴν τή νόμιζε κι ἀναγκαία. Δέν ἀποκλείεται δέ καί γιά τήν ὑπόλοιπη ἀνατροφή τους νά μὴν μπόρεσε νά φροντίσῃ πολύ, ὥστε μέ κάθε δικαίωμα μᾶς ἐπιτρέπεται νά συμπεράνουμε ὅτι τά δυο ἀδέλφια θά γνώρισαν μαῦρες ἡμέρες κι ὅτι θάχασαν ἄσκοπα πολύτιμα χρόνια (41).

Κ' ἔτσι, ἐκτός ἀπό τήν πολυτάραχη ζωή στή Ζάκυνθο, ἐκτός ἀπ' τόν τόσο θλιβερό ἀποχωρισμό ἀπ' τή μητέρα, καί τό γεγονός τῆς παραμελημένης καί σκληρῆς παιδικῆς ζωῆς στό Λιβόρνο θά εἶχε ὄχι μικρή ἐπίδρασι στήν ἐξέλιξι τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ μας.

Ἀλλά τά δυο παιδιά εἶχαν προικισθῆ ἀπ' τή φύσι μέ τό θεῖο δῶρο τοῦ ἔρωτος τῶν γραμμάτων. «Ἡ μετέπειτα φήμη—γράφει ὁ Ζερβός—βεβαιώνει ὅτι ἀπό μικρός

εἶχε μεγάλην ἀντίληψιν, ζωηράν φαντασίαν καί κλίσιν πρὸς τά γράμματα τῶν ἰσχυράν, ὥστε οἱ δικοί του, ἂν καί πτωχοί, ἀπεφάσισαν νά τόν στείλουν εἰς Ἰταλίαν, ὅπου ἐμορφώνοντο τότε εἰς τήν φιλολογίαν, εἰς τήν τέχνην καί εἰς τήν ἐπιστήμην οἱ Ἑπτανήσιοι» (42). Κ' ἡ μὲν πληροφορία ὅτι οἱ γονεῖς ἔστειλαν τόν Κάλβο στήν Ἰταλία γιά νά τελειώσῃ δῆθεν τίς σπουδές του εἶναι, καθῶς ἀναφέραμε, ὄλως διόλου ἀνακριβῆς καί φανταστική, ἀφοῦ ξέρομε ὅτι ὁ μικρός Ἄνδρέας πῆγε στήν Ἰταλία, ὄχι γιά νά μορφωθῆ καλύτερα, ἀλλ' ἀπλούστατα ἀκολουθώντας τόν πατέρα του, πού εἶχε ἐγκαταλείψει τή γυναῖκα του ἀντίθετα πρέπει νά παραδεχθοῦμε ὡς ἀληθινῆ τήν πληροφορία γιά τήν φιλομάθεια τοῦ ποιητοῦ μας, ὄχι γιατί μᾶς τό βεβαιώνει ἡ «μετέπειτα φήμη», πού πάντα εἶναι ἔτοιμη νά περιβάλλῃ ὅσους ἔγιναν μεγάλοι μέ τά ἴδια παιδικά προτερήματα καί τίς ἴδιες ἐξαιρετικές ἀρετές, ὅσο γιατί μᾶς τό δείχνουν ἡ κατοπινῆ ζωή του καί οἱ μαρτυρίες τοῦ ἀδελφοῦ του, τοῦ Φώσκολου κι ἄλλων συγχρόνων του.

Τό περιβάλλον κ' ἡ ἐποχή ἦσαν πολύ κατάλληλα γιά νά βοηθήσουν τή φυσική κλίσι τοῦ νεαροῦ Ἄνδρέα, πού, μόνος, ἀρχίζει ν' ἀνεβαίνῃ «τόν τραχύν, τόν δύσκολον» δρόμον τῆς τέχνης καί νά ἐπιδίδεται στίς μελέτες τῆς τότε πλούσιας λογοτεχνικῆς παραγωγῆς τῆς χώρας, ὅπου ζοῦσε (43). Ἀπό τήν ἐποχή ἐκείνη ὁ ποιητής μας δοκίμασε μέσα του τά πρῶτα σκιρτήματα τῆς ποιητικῆς μέθης, πού τόν ἔκανε νά ἀφοσιωθῆ μέ τόσο ἐνθουσιασμό κι ἀγάπη στή λατρεία τῶν Μουσῶν. Μαζύ ὅμως μέ τίς φιλολογικῆς ἀπασχολήσεις του παρακολουθοῦσε καί τά πολιτικά γεγονότα, πού ἐξελλίσσονταν ἐκείνη τήν ἐποχή στήν Εὐρώπη, κ' ἔδειχνε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά τήν τύχη τῆς πατρίδος του Ἑλλάδος καί μάλιστα τῆς Ἑπτανήσου, ὥστε γιά χάρι τῆς ἀποφασίζει νά δοκιμάσῃ τήν ποιητική φλέβα πού ἐνωθε νά βράζῃ μέσα του (44).

Βρισκόμαστε στήν ἐποχή πού οἱ Ἑπτανήσιοι εἶχαν ἐπιδιώξει μέ κάθε μέσο τήν ἀνεξαρτησία τους καί τήν ἴδρυσι μιᾶς Ἑλευθέρης Ἑπτανησιακῆς Πολιτείας κ' εἶχαν στηρίξει πολλές ἐλπίδες σέ μιὰ χειρονομία τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος, πού στήν ἀρχῆ παρουσιαζόταν ὡς ὁ ἐλευθερωτής τῶν καταδυναστευομένων (45). Ὁ Κάλβος δέν ἀγνοοῦσε τοὺς μυστικούς πόθους τῶν συμπατριωτῶν του, καί ὅταν τοῦ φάνηκε ὅτι τό δνειρο βρισκόταν κοντά στήν πραγματοποίησί του, ἔγραψε, στά 1811, γεμάτος ὄρμη κ' ἐνθουσιασμό, τό πρῶτο του ποίημα, ἕναν ὕμνον πρὸς τόν Ναπολέοντα, πού φυσικά καί θά τοῦ τὸν ἔστειλε (46). Νά σώζεται ἄραγε σέ κανένα γαλλικό ἀρχεῖο ὁ ὕμνος αὐτός τοῦ νεαροῦ καί ἀγνωστου τότε Ἑλλήνου ποιητοῦ; Πολύ ἀπίθανο. Πάντως τό κείμενο δέν ἀνευρέθηκε ὡς τά σήμερα πουθενά, ὥστε

δὲν ξέρομε οὔτε τὸ περιεχόμενο, οὔτε τὴν ἀξία του⁽⁴⁷⁾.

Ὁ Κάλβος ἦταν τότε μόλις δεκαεννιά χρόνων καὶ εὐκολὰ μποροῦσε νὰ ἐνθουσιασθῆ ἀπ' τὸ ἰδανικὰ ἐκεῖνα κι ἀπ' τοὺς ὠραίους ἐκείνους δραματισμούς, ποὺ ἐμψυχώνουν καὶ ἐμπνέουν τὴ νεολαία. Ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ ἡ φιλοπατρία, ποὺ τὸν συνώδευσαν, ὑπερήφανον καὶ ἀδάμαστον, ὡς τὴν ὑστερνὴ του ὥρα καὶ τὸ ἱερὸ μίσος γιὰ τοὺς δυνάστες τῆς χώρας του, ἀλλὰ καὶ ὁ ἄκρατος θαυμασμός του γιὰ τὸν ἐλευθερωτὴ—καθὼς φανταζόταν τὸν Ναπολέοντα—τῆς Εὐρώπης θὰ ἀποτελοῦσαν ἀναμφιβόλως τὰ σπουδαιότερα σημεῖα τῆς χαμένης του αὐτῆς ὁδῆς. Ἐξ ἄλλου τὰ ἀνάλογα ποιήματα δὲν ἐσπάνιζαν ἐπὶ τὴν Ἰταλία, καὶ πολὺ φυσικὰ αὐτὰ θὰ στάθηκαν τὰ πρότυπα ποὺ ἀκολούθησε ὁ Ζακυνθινὸς ποιητής.

Παρ' ὅλο ὅμως ὅτι ὁ Κάλβος εἶχε μιὰ ἐμφυτὴ διάθεσι πρὸς τὰ γράμματα καὶ μιὰ φυσικὴ κλίσι πρὸς τὴ λογοτεχνία, ὥστε ν' ἀρχίσῃ ὁ ἴδιος νὰ γράφῃ τὶς πρώτες ὠδὲς του, ὅμως ἡ μόρφωσί του ἦταν ἀκόμη πολὺ περιορισμένη. Ἀντίθετα ἀπ' τὶς ὑποθέσεις γιὰ τὴ δῆθεν φοίτησί του στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πίζας⁽⁴⁸⁾, ὁ ποιητής μας δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ κάνῃ ὡς τότε συστηματικὰ σπουδές. Φαίνεται ὅτι ἡ μόρφωσί του περιοριζόταν ἐπὶ τὴ γνώσι τῆς ἰταλικῆς, σὲ λίγα ἑλληνικὰ—ποὺ θυμόταν ἀπ' τὴ Ζάκυνθο καὶ στὰ ὁποῖα εἶχε ἴσως συνεχίσει νὰ κάνῃ ἄσκησι δταν ζοῦσε στὸ Λιβόρνο—καὶ σὲ λίγα γαλλικά, ποὺ μᾶς εἶναι ἀγνωστο ποῦ, πότε καὶ μὲ ποιὲς συνθήκες ἀρχισε νὰ μαθαίνῃ⁽⁴⁹⁾. Αὐτὰ τουλάχιστο μᾶς βεβαιώνει ὁ συμπατριώτης του Φώσκολος, ποὺ σ' ἓνα γράμμα του, μὲ ἡμερομηνία 1 Ὀκτωβρίου 1813, λέει τὰ ἑξῆς γιὰ τὸν Κάλβο: «... Γράφει μὲ καθαρὸ χαρακτήρα, γνωρίζει ὀλίγα γαλλικά καὶ ἑλληνικά, ἀλλὰ πάρα πολλὰ ἰταλικά⁽⁵⁰⁾». Γιὰ κλασσικὰς μελέτες καὶ γιὰ εὐρύτερες σπουδὰς δὲ γίνεται λόγος.

Καὶ δὲν πρέπει νὰ νομίσωμε ὅτι ὁ ποιητῆς τῶν «Τάφων» ἐκρυβε ἢ ὀπωσδήποτε ἐμείωνε τὶς γνώσεις τοῦ Κάλβου. Στὸ γράμμα αὐτὸ ἔγραφε ἀκριβῶς—καθὼς θὰ δοῦμε—σ' ἓνα στενὸ φίλο του, τὸν Τσιτσιλιάνη, ἐπὶ τὴ Ζάκυνθο καὶ τὸν παρακαλοῦσε θερμὰ νὰ φροντίσῃ γιὰ νὰ χορηγηθῆ ἐπὶ τὸ νεαρὸ Ἄνδρέα ἀπὸ τὴ γενέτειρά του μιὰ ὑποτροφία γιὰ πέντε χρόνια, ὥστε νὰ μπορέσῃ νὰ μορφωθῆ καταλλήλως καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπὶ τὴ Ζάκυνθο γιὰ νὰ ἀφοσιωθῆ ἐπὶ τὴ διαπαιδαγώγησι τῆς νεολαίας. Φυσικὰ ὁ Φώσκολος, γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ εὐκολώτερα τὸ σκοπὸ του, εἶχε κάθε λόγος νὰ ἐξογκώσῃ μᾶλλον παρὰ νὰ ὑποτιμῆσῃ τὶς γνώσεις τοῦ ὑποψηφίου ὑποτρόφου. Κι ἀφοῦ δὲν ἀναφέρει τίποτα γιὰ τὶς σχολικὰς σπουδὰς, πρέπει νὰ πιστεύσωμε ὅτι ὁ προστατευόμενός του δὲν εἶχε συμπληρώσει τὶς σπουδὰς αὐτές, ἀλλ' οὔτε καὶ εἶχε ποτὲ παρακολουθήσει συστηματικὰ τὸ σχολεῖο. Ἀκόμη τὸ ὅτι ὁ Φώσκολος ζητοῦ-

σε ὑποτροφία γιὰ πέντε χρόνια, ἀποκλείει ὄχι μόνον τὴν ὑπόθεσι ὅτι ὁ Κάλβος εἶχε φοιτήσῃ ἐπὶ τὸ Πανεπιστήμιον, ἀλλὰ κι ὅτι εἶχε κἄν ἀπολυτήριον γυμνασίου⁽⁵¹⁾.

Ἄν ὅμως ὁ ποιητής μας δὲν εὐτύχησε νὰ παρακολουθήσῃ συστηματικὰ τὴ σχολικὴ ἐκπαίδευσιν, εἶχε μέσα του τὴν ἱερὴ φλόγα τῆς φιλομάθειας καὶ τὴ σφοδρὴ ἐπιθυμία ν' ἀφοσιωθῆ μ' ὅλες του τὶς πνευματικὰς δυνάμεις ἐπὶ τὰ γράμματα. Καὶ πράγματι μόλις οἱ βιοτικὰς συνθήκες τὸ ἐπέτρεψαν ἐπιδόθηκε μὲ μέγαλον ἐνθουσιασμό ἐπὶ τὶς φιλολογικὰς μελέτες καὶ μάλιστα ἀπ' τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ τύχη θέλησε νὰ βρεθῆ κοντὰ ἐπὶ τὸ Φώσκολο καὶ ν' ἀποκτήσῃ τὴ φιλίαν καὶ τὴν ὑποστήριξιν του.

* *

6.— Στὴ δύσκολη καὶ «ἠλίθια» ζωῇ, ποὺ ἀναφέραμε, τὰ δυὸ ἀδελφία ἐξῆσαν ὡς τὰ 1812. Ὁ πατέρας τους ἐξακολουθοῦσε πάντα τὸ ἐμπόριόν του, ταξιδεύοντας ὅπου οἱ ὑποθέσεις του τὸ ἀπαιτοῦσαν, καὶ γυρίζοντας ἐπὶ τὸ Λιβόρνο, δταν τοῦ ἦταν δυνατό. Ἔτσι τὸν βρίσκουμε νὰ λαμβάνῃ μέρος ἐπὶ τὶς ἐτήσιες συνελεύσεις τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τοῦ Λιβόρνου ἐπὶ τὶς 21 Ἰανουαρίου / 2 Φεβρουαρίου 1805, 11/23 Ἰανουαρίου 1808, 9/21 Ἰανουαρίου 1809, καὶ τέλος ἐπὶ τὶς 13/25 Ἰανουαρίου 1812. Στὶς συνελεύσεις τοῦ 1806, 1807, 1810 καὶ 1811 δὲν ἀναφέρεται, ἴσως γιὰ τὸ ἐλεγε ἀπ' τὸ Λιβόρνο γιὰ ἐπαγγελματικὰς ὑποθέσεις. Στὴ συνέλευσι τοῦ 1812 συμμετέχει κι ὁ Νικόλαος Κάλβος, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι εἶχε διαλέξει ἀπὸ τότε τὸ ἐμπορικὸν στάδιον⁽⁵²⁾.

Μετὰ τὸ 1812 τὸ ὄνομα τοῦ Κάλβου δὲν ἀναφαίνεται πιά ἐπὶ τὰ βιβλία τῆς Κοινότητος τοῦ Λιβόρνου, ἀλλ' οὔτε καὶ σὲ κανένα ἐπίσημο βιβλίον ληξιαρχικῶν πράξεων καὶ θανάτων γίνεται λόγος γι' αὐτόν, ὥστε πρέπει νὰ συμπεράνωμε ὅτι κατὰ πάσαν πιθανότητα τὸ χρόνον ἐκεῖνον ἔφυγε σὲ κανένα ἀπ' τὰ ἐπαγγελματικὰ του ταξίδια καὶ δὲν ἐναγύρισε πιά ἐπὶ τὸ Λιβόρνο, πεθαίνοντας σὲ ξένον τόπον⁽⁵³⁾.

Στὰ 1812 τὰ δυὸ ἀδελφία ἔμειναν λοιπὸν ὀλομόναχα. Ὁ Ἄνδρέας ἦταν εἴκοσι χρόνων ἀκριβῶς, ὁ Νικόλαος δεκαοκτώ. Ἀποφάσισαν νὰ ζητήσουν τὴν τύχην τους καὶ νὰ ἐργασθοῦν ὅπου κι ὅπως μποροῦσαν καλύτερα. Ὁ καθένας ἀκολούθησε τὸ δρόμον ποὺ νόμιζε καταλληλότερον καὶ πρὸ συμφωνοῦ μὲ τὸ χαρακτήρα καὶ τὶς φυσικὰς του κλίσεις. Ὁ ἓνας διευθύνθηκε ἐπὶ τὴν Ἑλληνόπνοιν πόλιν τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων, ἐπὶ τὴν Φλωρεντία, ὁ ἄλλος, ὕστερον ἀπὸ διαφόρους περιπλανήσεις, ἐπὶ τὴν ἐμπορικὴν πόλιν τῆς Τεργέστης. Ἔτσι χωρίστηκαν καὶ γιὰ πολὺν καιρὸν ἔχασαν κάθε ἐπαφή. Ἀργότερον ἐρχονται πάλιν σὲ ἐπικοινωνίαν, καὶ ὁ Νικόλαος γράφει ἓνα ἐγκάρδιον καὶ πολὺ θερμὸν γράμμα ἐπὶ τὸν Ἄνδρέα, δταν ὁ τελευ-

ταῖος βρισκόταν στὸ Λονδίνο.⁽⁵⁴⁾ Δὲν ξέρομε ἀν ἡ ἀλληλογραφία εἶχε συνέχεια, οὔτε ἔχομε πληροφορίες γι' ἄλλες σχέσεις ἀνάμεσα στὰ δύο ἀδέλφια.

Μόνος τώρα πιά ὁ ποιητῆς μας! Ὁλομόναχος! Ἀπὸ μικρὸς ἀποσπασμένος ἀπ' τὴ μητρικὴ ἀγκάλη, ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἀθλία καὶ γεμάτη πίκρες παιδικὴ ζωὴ, παραμελημένος ἀπ' τὸν πατέρα, χωρισμένος γιὰ οικονομικὲς στενοχώριες ἀπ' τὸν ἀδελφὸ του, χωρὶς καμμιά ἐπικοινωνία μὲ τὴ λατρευτὴ του Πατρίδα, στερημένος ἀπὸ κάθε ὑποστήριξι καὶ γνωριμία, ἀρχίζει ν' ἀνεβαίνει τὸ Γολγοθᾶ του. Γιατὶ στὴν πραγματικότητά ἕνας ἀληθινὸς Γολγοθᾶς στάθηκε γι' αὐτὸν ἡ ζωὴ ὀλόκληρη. Δὲν γνώρισε ποτὲ τὴν οἰκογενειακὴ ἡρεμία, δὲν πρόφθασε ποτὲ νὰ νιώσῃ μιὰ βαθειὰ ἀγάπη κι ἀφοσίωσι οὔτε γονέων, οὔτε γυναικας, οὔτε φίλου, δὲν ἀπόκτησε ποτὲ πλοῦτη, δὲν ἐνωσε ποτὲ τὴ δόξα καὶ τὴ φήμη (κι ἀν κάποτε δοκίμασε λίγη ἱκανοποίησι, γρήγορα μεταβλήθηκε σὲ πίκρα καὶ πόνο), δὲν ἀξιώθηκε καν νὰ κλείσῃ τὰ μάτια στὸ πατρικὸ του χῶμα, καθὼς εἶχε τόσο πολὺ ἐπιθυμήσει. Ἄλλ' ἡ μεγάλη του καρδιά, ὁ ἀδάμαστος χαρακτήρας του, ἡ ἀλύγιστη ψυχὴ του ἦταν ἔτοιμη γιὰ κάθε δοκιμασία. Τίποτε δὲν τὸν ἐπτόησε ποτέ. Σὰν ἄλλος ἀετὸς — γιὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὰ ἴδια του τὰ λόγια — ἦταν ἔτοιμος νὰ πετάξῃ πάνω στὰ «δύσκολα κρημνὰ τῆς Ἀρετῆς» καί, κρατῶντας τὴν «ἄγκυρα τῆς σωτηρίας», νὰ ἀντικρύσῃ μὲ θάρρος κι ἀποφασιστικότητά τὰ κτυπήματα τῆς ἀσπλαχνῆς μοίρας κι αὐτὸν τὸ θάνατο.

Γ'. Ἡ γνωριμία μὲ τὸν Φώσκολο καὶ τὰ πρῶτα θήματα στὴν Τέχνη.

7.— Ἔτσι ἀρχίζει τὸν γεμᾶτο περιπέτειες δρόμο του. Ἀπ' τὸ Λιβόρνο, μικρὸ σχετικὰ κέντρο, περσότερο ἐμπορικὸ καὶ ναυτικὸ παρά πνευματικὸ, ὁ Κάλβος ἀποφασίζει νὰ πάῃ καὶ νὰ ἐγκατασταθῇ στὴ Φλωρεντία. Πότε ἀκριβῶς ἐγινε τὸ ταξίδι δὲν ξέρομε. Στὴν τοσκανικὴ πρωτεύουσα τὸν βρῖσκομε πάντως τὸ καλοκαίρι τοῦ 1812. Τὴν πληροφορία τὴν ἔχομε ἔμμεσα, ἀπὸ ἕνα γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὸν Διονύσιο Βοῦλτσο⁽⁵⁵⁾, Ζακυνθινὸ κι αὐτὸν, ποῦ εἶχε φέρει τὸ μικρότερο ἀδελφὸ του, τὸ Στέφανο (1796 - 21 Αὐγούστου 1816), στὴν Ἰταλία καὶ τὸν εἶχε ἐμπιστευθῆ στὸ φίλο του ποιητῆ τῶν «Χαρίτων» γιὰ νὰ φροντίσῃ γιὰ τὴ μόρφωσί του, ἀλλὰ γενικώτερα καὶ γιὰ τὴν ὄλη του ἀγωγή.

Ὁ Φώσκολος βρισκόταν τότε στὸ Μιλᾶνο, ἀλλὰ σὲ λίγο θάφευγε γιὰ τὴν Φλωρεντία. Καὶ πράγματι λίγο προτοῦ πραγματοποιήσῃ τὸ ταξίδι του αὐτὸ γράφει στὸ Διονύσιο Βοῦλτσο γιὰ νὰ τὸν πληροφορήσῃ ὅτι ὁ νεαρὸς Στέφανος ἦταν εὐχαριστημένος μαζὺ του κι ὅτι μελετοῦσε μὲ προσοχὴ

καὶ μὲ καλὴ διάθεσι. Προσθέτει ἀκόμα ὅτι σὲ λίγες μέρες θὰ ἀναχωροῦσε γιὰ τὴν Τοσκανικὴ πρωτεύουσα, ὅπου θὰ τοῦ εἶναι δυνατὸ νὰ παρακολουθῇ καλύτερα τὸν μικρὸν ἀδελφὸ του, κι ὅπου θὰ φροντίσῃ ἀμέσως νὰ τοῦ βρῇ κ' ἕνα δάσκαλο⁽⁵⁶⁾.

Στὴ Φλωρεντία ὁ Φώσκολος ἐφθασε, ἔχοντας μαζὺ του καὶ τὸ Στέφανο, στὶς 17 Αὐγούστου 1812. Ἀμέσως ζήτησε ἕνα δάσκαλο καὶ σύντροφο γιὰ τὸν κηδεμονευόμενό του καὶ τὸ κατάλληλο πρόσωπο βρέθηκε στὸν Ἄνδρέα Κάλβο. Ἀπὸ τότε ἀρχισε ἡ γνωριμία ἀνάμεσα στοὺς δύο συμπατριῶτες ποιητῆς. Δὲν ἔχομε ἄλλες σχετικὲς πληροφορίες, ξέρομε μόνο πὼς ὕστερα ἀπὸ ἕνα περίπου χρόνον σ' ἕνα του γράμμα τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1813 πρὸς τὸν Βοῦλτσο στὴ Ζακυνθο, ὁ Φώσκολος ἔγραφε γιὰ τὸν Κάλβο ὅτι: «Τὸν νέον αὐτὸν μοῦ τὸν παρουσίασαν στὴν Φλωρεντία ὅταν ἀναζητοῦσα ἕνα εἶδος Μέντορος γιὰ τὸν ἀδελφὸ σου, ὥστε νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐπὶ τῆς συμπεριφορᾶς του ὅλες τίς ὥρες καὶ νὰ τὸν συνοδεύῃ, ὅταν βγαίνει ἀπ' τὸ σπίτι καὶ μάλιστα τὸ βράδυ στὸ θέατρο»⁽⁵⁷⁾.

Ὁ Φώσκολος περιορίζεται μόνο ν' ἀναφέρῃ ὅτι τοῦ ἐσύστησαν τὸν Κάλβο ὡς κατάλληλο παιδαγωγὸ γιὰ τὸ Στέφανο, ἀλλὰ δὲ λέει οὔτε ποιὸς τοῦ τὸν ἐσύστησε, οὔτε ἀπὸ πόσο καιρὸ βρισκόταν στὴ Φλωρεντία, οὔτε πὼς ζοῦσε ὡς τὴ στιγμὴ ἐκείνη. Πάντως ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον, ἀγάπη κ' ἐκτίμησι γιὰ τὸ νεαρὸ συμπατριῶτη ποιητῆ, καὶ μὲ τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ἐξακολούθησε νὰ τὸν περιβάλλῃ ἀρκετὰ χρόνια, μέχρις ὅτου τὰ πρῶτα νέφη τῆς ψυχρότητος κ' ἔπειτα τῆς ἐχθρας χωρῖσαν τὰ δύο μεγάλα πνεύματα, ἀνοίγοντας ἀνάμεσά τους ἕνα ἀγεφύρωτο χάσμα⁽⁵⁸⁾.

Στὰ 1812 ὁ Κάλβος ἦταν εἴκοσι χρόνων ἀκριβῶς, κι ὁ μαθητῆς δέκα ἔξη. Καθὼς βλέπομε, ἡ διαφορὰ στὴν ἡλικία ἦταν σχετικῶς μικρὴ, κι ὁμοίως ὁ Κάλβος ἀπὸ τότε φαινόταν τόσο σοβαρὸς καὶ πνευματικὰ ὄριμος, ὥστε μπορούσε πολὺ καλὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς παιδαγωγὸς ἐνὸς νέου, ποῦ τὸν περνοῦσε μόλις τέσσερα χρόνια⁽⁵⁹⁾. Τὰ καθήκοντά του τὰ ἐκτελοῦσε πάντα μὲ εὐσυνειδησία καὶ προσοχή: «Ἀνταποκρίνεται μὲ ἱκανότητα καὶ ζήλο στὶς ὑποχρεώσεις του», λέει σχετικὰ ὁ Φώσκολος στὸ γράμμα του ποῦ ἀναφέραμε πρὸς τὸ Βοῦλτσο, καὶ προσθέτει ὅτι ἦταν πολὺ αὐστηρὸς. «Ὅμως δὲν ἄρεσε καὶ δὲν ἀρέσει καὶ τώρα στὸ μικρὸ Στέφανο, γιατί τὸν ἐκρατοῦσε σ' ἀδιάκοπη ἐπιτήρησι» συνεχίζει δὲ πλέκοντας τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἄνδρέα⁽⁶⁰⁾.

Στὴν ἀρχὴ ἡ ἀμοιβὴ γιὰ τὴ διδασκαλία εἶχε ὀρισθῆ σὲ τρία τσεκίγια τὸ μῆνα καὶ τὸ φαγητό⁽⁶¹⁾. Ὁ δάσκαλος κατοικοῦσε ὁμοίως χωριστὰ, καὶ μόνο κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς ἡμέρας συντρόφευε τὸ μαθητῆ του.

Ἀργότερα, τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1813, ὁ Φώσκολος πῆγε νὰ κατοικήσῃ στὸν ὠραῖον γρα-

φικό λόφο τῆς Φλωρεντίας, τὸ Μπελλοσγουάρντο καὶ τότε ἀποφάσισε πιά νὰ πάρῃ μαζί του στὸ σπίτι καὶ τὸν Κάλβο. Τὸ ἀνάγγειλε μάλιστα καὶ στὸ Διονύσιο Βούλτσο, βεβαιώνοντάς τον ὅτι ὁ ἀδελφός του θὰ μπορῇ ἔτσι νὰ ἐπωφελητῆ περισσότερο ἀπ' τὴ διδασκαλία τοῦ παιδαγωγοῦ του, γιατί θὰ τὸν ἔχη διαρκῶς κοντὰ του. Γράφει — στὶς 30 Μαρτίου 1813: «Ἐξ ἄλλου ἡ μοναξιά καὶ οἱ ἐξοχικὲς διασκεδάσεις, θὰ ὠφελήσουν περισσότερο τὴν ἀσκήσεις τοῦ Στέφανου, θὰ προφυλάξουν τὰ ἦθη του στὴν πιὸ ἐπικίνδυνὴ ἡλικία τοῦ ἀνθρώπου καὶ θὰ βοηθήσουν τὴν σπουδὴν του, γιατί στὴν ἐξοχὴ ὁ δάσκαλος θὰ κατοικῇ μαζί μας⁽⁶³⁾. Καί, σ' ἕνα ἄλλο γράμμα, στὶς 17 Ἰουνίου 1813, προσθέτει: «Πρὸς τὸ παρὸν ζοῦμε ὅπως μπορούμε καλύτερα στὴν Τοσκάνη, ὅπου τουλάχιστον μάθαινε κανεὶς νὰ μιλάῃ⁽⁶⁴⁾, καὶ στὴν ἐξοχὴ, ὅπου βρίσκομε περισσότερη ἡσυχία. Ἐργάζομαι πολὺ καὶ ὁ Στεφανίνος μελετᾷ, ὅχι ὅσο ἐγὼ θὰ ἤθελα, ἀλλ' ὅσο μπορεῖ⁽⁶⁵⁾.»

Λίγο μετὰ τὴν ἐγκατάστασι στὸ Μπελλοσγουάρντο, ὁ Στέφανος Βούλτσος ἐπισκέφθηκε τὴν Τοσκάνη κ' ἔκανε Πάσχα στὸ Λιβόρνο, ὅπως πληροφορεῖ τὸν ἀδελφὸ του Διονύσιο, σ' ἕνα γράμμα τῆς 17 Μαΐου 1813: «Γύρισα τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Τοσκάνης καὶ πέρασα τὸ Πάσχα μας στὸ Λιβόρνο. Εἶδα πολλοὺς ἀνόητους τύπους καὶ αὐτὰ κόκκινα»⁽⁶⁶⁾.

Στὸ ταξίδι του αὐτὸ ὁ Στέφανος Βούλτσος συνωδευόταν ἀπ' τὸν παιδαγωγὸ του Κάλβο, ἴσως δὲ καὶ ἀπ' αὐτὸν τὸν Φώσκολο. Ἔτσι ὁ ποιητὴς μας ξαναπῆγε στὴ ναυτικὴ πόλι τῆς Τοσκάνης, πού στάθηκε κ' ἡ πρώτη του διαμονὴ στὴν Ἰταλία, καί, φυσικά, θὰ ξαναᾶδε μὲ χαρὰ τοὺς παλιούς του φίλους καὶ τοὺς συντρόφους τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, καθὼς καὶ διάφορα ἄλλα μέλη τῆς ἑλληνικῆς παροικίας⁽⁶⁷⁾.

* * *

8.— Στὶς 24 Ἰουλίου 1813 ὁ Φώσκολος ἀναγκάζεται νὰ ἀπουσιάσῃ γιὰ λίγο καιρὸ ἀπ' τὴ Φλωρεντία. Πάει στὸ Μιλᾶνο καὶ στὴ Βολωνία γιὰ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἐνέργειαν γιὰ τὸ ἀνέβασμα τῆς τραγωδίας τοῦ «Ricciarda», γιὰ τὴν ὁποία οἱ ἀρχὲς ἔφερναν δυσκολίες γιὰ μερικὸς ὑπαινεγμοὺς πολιτικῆς φύσεως⁽⁶⁸⁾. Ἐμεινε μακριὰ ἀπ' τὴν Τοσκανικὴ πρῶτεύουσα δυὸ μῆνες. Στὸ μετὰξὺ ὁμως δὲ λημόνησε οὔτε τὸν Κάλβο, οὔτε τὸν Βούλτσο. Ζητάει γι' αὐτοὺς διαρκῶς πληροφορίες ἀπ' τὴν ἀγαπημένη καὶ πραγματικὰ πολὺτιμη σύντροφό του, τὴν Κουίρινα Ματζιόττη-Μοτσένη, πού τόσο τὸν βοήθησε πάντα καὶ τὸν συνέτρεξε σὲ κάθε στιγμὴ τῆς ζωῆς του καὶ σὲ κάθε ἀνάγκη.

Στὶς 25 Ἰουλίου 1813 τῆς γράφει ἀπ' τὴ Βολωνία: «Ἐλπίζω ὅτι τῶρα ὁ Ἄνδρέας

καὶ ὁ Λορέντσος⁽⁶⁹⁾ θὰ ἔχουν ἐκτελέσει τὴν παραγγελίαν μου», στὶς 6 Αὐγούστου συνεχίζει ἀπ' τὸ Μιλᾶνο: «Γράψε μου στὸ μετὰξὺ γιὰ τὸ Στέφανο⁽⁷⁰⁾ καὶ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ του, καὶ ἂν εἶναι εὐχαριστημένος ἀπ' τὸ Λορέντσο, ἐπίσης τί γίνεται ὁ καθημένος, ὁ Ἄνδρέας, στὸν ὁποῖον θὰ πῆς ὅτι δὲν θὰ τὸν ἐγκαταλείψω⁽⁷¹⁾», κι ἀργότερα, στὶς 8 Αὐγούστου: «Σύστησε στὸν Ἄνδρέα καὶ στὸν Τοιάμπε νὰ πάρουν τὴν προτομὴ ποῦμεινε στὸ Μπελλοσγουάρντο καὶ νὰ τὴ στείλουν ἀμέσως στὸν κύριο Καμίλλο Οὐγόνι, στὴν Μπρέτσια». Τέλος στὶς 11 Αὐγούστου γράφει, πάντοτε ἀπ' τὸ Μιλᾶνο, πρὸς τὴν Ματζιόττη: «Δὲν ἔμαθα τίποτα ἀπ' αὐτὸν (τὸν Στεφανίνο) οὔτε ἀπ' τὸν Ἄνδρέα. Εἶναι πολὺ τεμπέληδες γιὰ νὰ μὴν πῶ τίποτε ἄλλο! Ἄλλ' ἐγὼ δὲν παραπονιέμαι γιὰ τὴν ἀγνωμοσύνη τῶν θνητῶν»⁽⁷²⁾.

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1813 ἀνεβάζεται στὴ Βολωνία ἡ «Ricciarda» ὅχι μὲ πολλὴ ἐπιτυχία γιὰ τὸ Φώσκολο, πού ἀπογοητευμένος γυρίζει καὶ πάλι στὴ Φλωρεντία. Στὸ μετὰξὺ εἶχε φθάσει γιὰ τὸ Στεφανίνο Βούλτσο ἡ ἐποχὴ ν' ἀποχωρισθῇ ἀπ' τὸ Φώσκολο καὶ ἀπ' τὸ δάσκαλό του καὶ νὰ πάῃ στὴν Παβία, ὅπου γράφτηκε στὴ Νομικὴ Σχολή. Δυστυχῶς μετὰ τριετία πέθανε κεῖ, κι αὐτὸ λύπησε πολὺ τὸ Φώσκολο, ἀλλὰ καὶ τὸν Κάλβο, πού ζοῦσε τότε μαζί του στὴν Ἐλβετία. Καθὼς βεβαιώνει ὁ πρῶτος, σ' ἕνα του γράμμα πρὸς τὴ Ματζιόττη, ὁ ποιητὴς μας μόλις πληροφορήθηκε τὴν ἀσθένεια τοῦ παλαιοῦ μαθητοῦ του ἔχυσε πικρὰ δάκρυα⁽⁷³⁾.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησι τοῦ Βούλτσου, ὁ Κάλβος ἔμεινε χωρὶς ἐργασία. Ἄλλ' ὁ Φώσκολος, ἐκτιμώντας τὴν πολλὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ποιητικὸ του τάλαντο, δὲν ἤθελε νὰ τὸν ἀφήσῃ νὰ χαθῇ, κι οὔτε νὰ τὸν ἐγκαταλείψῃ χωρὶς πόρο ζωῆς. Ἐξ ἄλλου στὸ διάστημα πού ὁ Κάλβος ἔμεινε ὡς δάσκαλος τοῦ Βούλτσου κοντὰ στὸ Φώσκολο, εἶχε συμβῆ κάτι τὸ παράξενο. Ὁ ποιητὴς μας σιγὰ-σιγὰ ἀπὸ δάσκαλος εἶχε μετατραπῆ σὲ μαθητὴ. Ἀπὸ παιδαγωγὸς καὶ ὁδηγητὴς τοῦ νεαροῦ Στέφανου, ἔγινε ὁ ἴδιος προστατευόμενος καὶ μαθητὴς τοῦ Φώσκολου, πού διέκρινε στὸν ἐξυπνο συμπατριώτη του ἕναν ἀξιο λογοτέχνη κ' ἕνα ἔξαιρετικὸ πνεῦμα. Γι' αὐτὸ καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησι τοῦ Βούλτσου, ἀποφάσισε νὰ μὴν τὸν ἀποχωρισθῇ, ἀλλὰ νὰ τὸν κρατήσῃ κοντὰ του.

Ἄλλ' ἔπρεπε νὰ φροντίσῃ καὶ γιὰ τὸ μέλλον του, γιατί βέβαια δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐξακολουθῇ ἐπ' ἀπειρον νὰ τὸν πληρώνῃ, ἀφοῦ ἡ ἀποστολὴ του εἶχε λήξει. Ἄλλὰ καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Φώσκολου δὲν ἦταν οὔτε βέβαιη, οὔτε ἡρεμῆ, καὶ δὲν μπορούσε νὰ προβλέψῃ ποιά τύχη τὸν περίμενε. Ἀποφάσισαν λοιπόν, προτοῦ ἀκόμα φύγῃ ὁ Βούλτσος, νὰ φροντίσουν νὰ ἐπιτύχουν μιὰ ὑποτροφία, γιὰ νὰ μπορέσῃ ὁ Κάλβος, οἰκονομικῶς ἡσυχος, νὰ σπουδάσῃ στὸ Πανεπι-

στήμιο, καὶ γυρίζοντας ἔπειτα στὴν πατρίδα του, νὰ «διδάξη τὴ νεολαία» (*). Ὁ Φώσκολος, ποὺ εἶχεν ἤδη μεγάλη φήμη καὶ πολλοὺς σημαίνοντες φίλους στὴ Ζάκυνθο, ἀνέλαβε νὰ ὑποστηρίξη τὴν ὑπόθεσιν.

Πράγματι ἔγραψε ἀμέσως σὲ στενοὺς φίλους του γιὰ νὰ ἀναλάβουν τὸ ζήτημα καὶ νὰ ἐνδιαφερθοῦν γιὰ τὴν ὑποτροφία. Σχετικὰ σώζονται δύο γράμματά του τῆς ἴδιας ἡμερομηνίας — 1 Ὀκτωβρίου 1813 — τὸ ἓνα πρὸς τὸν Διονύσιον Βούλτσο καὶ τὸ ἄλλο πρὸς τὸν Μιχαὴλ Τσιτσιλιάνη (**), ποὺ μᾶς παρέχουν πολυτιμὲς πληροφορίες. Τὰ δημοσιεύομε καὶ τὰ δύο, ἂν καὶ τὸ περιεχόμενό τους μοιάζει ἀρκετά, γιὰτὶ παρουσιάζουν ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ βιογραφία τοῦ ποιητοῦ μας.

Πρὸς τὸν Διονύσιον Βούλτσο, ἀδελφὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Κάλβου, ὁ Φώσκολος γράφει τὰ ἑξῆς: «Γιὰ τώρα δὲν ὑπάρχει καμμίαν βία νὰ φροντίσῃς γιὰ μένα. Ἀντίθετα πρέπει τὸ γρηγορώτερον νὰ συνεννοηθῆς στὴ Ζάκυνθο μὲ τοὺς κοινούς μας φίλους καὶ μὲ ὄσους θέλουν νὰ δοῦν τὴν πόλιν τους νὰ φωτίζεται καὶ νὰ τιμᾶται μὲ τὰ Γράμματα καὶ νὰ προσπαθήσῃς νὰ βοηθήσουν ἓνα συμπατριώτη μας. Ὀνομάζεται Ἄνδρέας Κάλβος καὶ εἶναι συγγενῆς τοῦ Στραβυπόδη καὶ τοῦ ἱερωμένου Ρώσση. Τὸν νέον αὐτόν μου τὸν παρουσίασαν στὴ Φλωρεντία, ὅταν ζητοῦσα ἓνα εἶδος Μέντορος γιὰ τὸν ἀδελφόν σου, γιὰ νὰ ἐπιβλέπῃ τὴ διαγωγή του κάθε στιγμή καὶ γιὰ νὰ τὸν συνοδεύῃ ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι καὶ εἰδικὰ τὸ βράδυ στὸ θέατρο. Πῆρα λοιπὸν μαζὺ μου τὸν Ἄνδρέα Κάλβο προσφέροντάς του κατοικία, τροφή καὶ τρία τσεκίνια τὸ μῆνα κι αὐτὸς ἐξεπλήρωνε μὲ ἱκανότητα καὶ ζῆλο τὶς ὑποχρεώσεις του. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν ἄρεσε καὶ τώρα ἀκόμη δὲν ἀρέσει στὸ Στεφανίνο γιὰτὶ τὸν κρατοῦσε διαρκῶς ὑπὸ ἐπιτήρησιν. Ἐγὼ ὁμως γνωρίζοντας πόση πίστι καὶ πόσο πνεῦμα καὶ μόρφωσιν εἶχε ὁ νέος αὐτὸς δὲν τὸν ἄφησα ποτὲ νὰ φύγῃ ἀπ' τὸ σπίτι μου, ἀλλὰ ζῆ πάντοτε μαζὶ μας. Κι αὐτὸ τὸ ἔκανα ὄχι τόσο γιὰ χάριν τοῦ Στεφανίνου, ποὺ ἄρχισε τώρα πιά νὰ μεγαλώνῃ καὶ θὰ τὸν ἀδικούσαμε ἂν τοῦ εἶχαμε ἓνα παντοτεινὸ ὀδηγόν, ὅσο γιὰ τὴν ὠφέλεια ποὺ ὁ καλὸς Ἄνδρέας ἔχει μελετώντας μαζὺ μου, ἀντιγράφοντας τὰ ἔργα μου καὶ σπουδάζοντας τὰ ἔργα τῶν κλασσικῶν κάτω ἀπ' τὴ δική μου καθοδήγησιν· διαφορετικὰ θὰ ἄφηνα τὸ πνεῦμα αὐτό, ποὺ ἀρχίζει ν' ἀνατέλλῃ, στὴ φτώχεια, ποὺ θὰ τὸ ἀνάγκαζε νὰ ἐπιδοθῇ σὲ κανένα χυδαῖο ἐπάγγελμα γιὰ νὰ ζῆσῃ. Γράφει καλλιγραφικώτατα. Κατέχει τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν ὡς τοσκάνος, ξέρει λίγα γαλλικὰ καὶ ἑλληνικὰ, ἔχει ἤθη ἐξαιρετικὰ καὶ ἀγνότατα, ἀρκεῖται σὲ λίγα καὶ προσηλώνεται μ' ὄλες τὶς δυνάμεις τοῦ νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς του στὰ γράμματα. Ἐγραψε δύο τραγωδίας μὲ ἀξία, ποὺ δίνουν πολλὰς ἐλπίδας γιὰ πολλὰς προόδους. Γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα θὰ δώσω ἔνορκην

βεβαίωσιν. Τώρα ζητεῖ ἀπ' τὴν πατρίδα του μιὰ μηνιαία συνδρομή, ὥστε, χωρὶς νὰ ἐπιβαρῶνῃ πιά ἐμένα καὶ χωρὶς νὰ περιφέρεται ἐδῶ κ' ἐκεῖ ἐξ αἰτίας τῆς φτώχειας, νὰ μπορέσῃ νὰ ἑξακολουθήσῃ τὶς σπουδὰς του καὶ νὰ ξανάρθῃ στὴ Ζάκυνθο νὰ διδάξη τὴ νεολαία. Θὰ ἦταν τιμητικὴ ἀπόφασιν γιὰ τοὺς συμπολίτες μας, ἂν σ' αὐτὸ ἐμμοῦντο τοὺς Κεφαλλωνίτες καὶ τοὺς Κερκυραῖους. Τοῦτοι συντηροῦν μὲ δημόσια ἔξοδα τὸν κ. Μουστοξύδη στὴν Ἰταλία, οἱ ἄλλοι τὸν κ. Πιτζαμᾶνο, ποὺ σπουδάζει μ' ἐπιτυχία στὴ Ρώμῃ Καλὰς Τέχνας καὶ ἰδιαίτερα ἀρχιτεκτονικῆς. Ἐἴκοσι τάλληρα τὸ μῆνα γιὰ τέσσαρα ἢ πέντε χρόνια, θὰ ἀρκοῦσαν ἴσως στὸν Κάλβο· θὰ ὠφελοῦσαν καὶ θὰ τιμοῦσαν τὴν πόλιν μας καὶ θὰ βοηθοῦσαν ἓνα ἐκλεκτὸ πνεῦμα. Μίλησε λοιπὸν σ' ὄλους τοὺς καλοὺς καὶ βάλε ὄλες σου τὶς δυνάμεις νὰ πετύχῃ ἡ ὑπόθεσιν. Σοῦ ἐσωκλείω ἐδῶ ἓνα ὑπόμνημά του. Μὴ χάσῃς καιρὸ καὶ μὴν ὑποχωρήσῃς μπροστὰ σὲ ὁποιαδήποτε ἐπιχειρήματα».

Ταυτοχρόνως ὁ Φώσκολος γράφει καὶ πρὸς τὸν Μιχαὴλ Τσιτσιλιάνη τὰ ἑξῆς:

«Ἀπὸ ἓνα χρόνον ζῆ ἐδῶ μαζὺ μου καὶ μὲ βοηθεῖ στὶς μελέτες μου κ' εἶναι σ' ὄλα μέτοχος στὴ ζωὴ μου, ἓνας νέος ποὺ γεννήθηκε στὴ Ζάκυνθο ἀπὸ πατέρα καὶ μητέρα Ζακυνθινούς, ποὺ ὀνομάζεται Ἄνδρέας Κάλβος. Γυρίζοντας στὸ Μιλᾶνο (πρᾶγμα ποὺ θὰ γίνῃ σὲ λίγο), θὰ τὸν κρατήσω ὡς σύντροφόν μου γιὰ νὰ μὴ παρατήσω τὸ ἀνατέλλον αὐτὸ πνεῦμα καὶ συμπολίτην μου στὴ φτώχεια, ποὺ εἶναι ἀρχὴ τῶν χυδαίων τεχνῶν. Ξέρεις ὅτι ἡ φτώχεια — ὁ Ὅμηρος τὸ εἶπε πρῶτος καὶ καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον — καταστρέφει τὰ φτερά τοῦ πνεύματος. Ὁ Κάλβος αὐτὸς γράφει μὲ ὠραῖο χαρακτῆρα, ξέρει λίγα γαλλικὰ καὶ ἑλληνικὰ, ἀλλὰ πολλὰ ἰταλικὰ, κ' ἔγραψε στὸ σπίτι μου δύο τραγωδίας, ποὺ δὲν μποροῦν βέβαια νὰ παραβληθοῦν μὲ τὶς τραγωδίας τῶν μεγάλων ποιητῶν, προμηνύουν ὁμως ὀχι κοινὴ τύχη. Δὲν εἶναι ἀκόμη οὔτε εἴκοσι τεσσάρων χρόνων. Ζῆ μιὰ ζωὴ ἠθικὴ καὶ μετρημένη καὶ εἶναι ἠθικὸς φιλόσοφος περισσότερο ἀπὸ τὸ φυσικόν του, πάρα ἀπὸ μεταίωφροσύνην γιὰ ὅσα ἔμαθε ἀπὸ τὰ βιβλία. Ξέρεις ὁμως ὅτι δὲν εἶμαι οὔτε πλούσιος, οὔτε βέβαιος γιὰ τὴ ζωὴ μου, γι' αὐτὸ θὰ ἠθελα ὁ φτωχὸς αὐτὸς νέος νὰ εἶχε τὰ μέσα γιὰ νὰ προχωρήσῃ στὶς σπουδὰς του, ἂν τυχόν ἡ μοῖρα δὲν μοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ τὸν βοηθήσω στὸ μέλλον. Σκέφθηκε νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὴν πατρίδα του μιὰ ἐτήσια ὑποτροφία γιὰ πέντε χρόνια, ὥστε νὰ μπορέσῃ νὰ γίνῃ λόγιος καὶ τέτοιος ποὺ ἐπιστρέφοντας στὸ νησί του νὰ διδάξη τὴ νεολαία, πρᾶγμα ποὺ θὰ ἦταν μαζὺ ὠφέλιμον καὶ σ' αὐτόν καὶ στὴν Πατρίδα. Ἡ Κέρκυρα συντηρεῖ μὲ δημόσια ἔξοδα κάποιον δικόν της, ἡ Κεφαλληνία ἐπίσης συντηρεῖ τὸ νεαρὸ Πιτζαμᾶνο ποὺ τὸν συνάντησα ἐδῶ τελευταῖα καὶ ποὺ μοῦ φαίνεται ὅτι μπορεῖ νὰ γίνῃ κάποτε ὀνομα-

στός ἀρχιτέκτων... Ἄν λοιπόν οἱ συμπατριῶτες μου θελήσουν νά μιμηθοῦν τὸ παράδειγμα τῆς Κέρκυρας καὶ τῆς Κεφαλληνίας, παρέχοντας στὸν Κάλβο καμμιά εἰκοσαριά τάλληρα τὸ μῆνα, θά κάνουν πράξι δίκαιη καὶ φιλόφρονη καὶ ἂν ἀκόμη δὲν καταλήξῃ ὅπως ἐκείνοι θά ἐπιθυμοῦσαν, ἀριστη δὲ καὶ ὠφελιμώτατη ἂν πετύχαινε, κι ὁ Κάλβος γύριζε στὴν Πατρίδα νά ξεπληρώσῃ μὲ τὴν ἴδια του μόρφωσι τὴ συνδρομὴ πού ἐκείνη τοῦ ἔδωσε. Γι' αὐτὴ τὴν ὑπόθεσι, ἀγαπητέ μου φίλε, σὺ πού εἶσαι ἰκανός καὶ ἐξαιρετικά εὐγλωττός, σὲ παρακαλῶ νά προσπαθήσῃς νά πείσῃς ἐκείνους πού κυβερνοῦν στὴ Ζάκυνθο ἢ ἐκείνους πού τὸνομά τοὺς ἔχει κύρος, νά κάνουν γιὰ χάρι τοῦ νεαροῦ συμπολίτου των τὴν εὐσπλαχνικὴ καὶ ὠφελιμώτατη αὐτὴ πράξι. Νά ἀντιγράψῃς τὸ γράμμα αὐτὸ καὶ νά τὸ στείλῃς στὸ φίλο μας Γεώργιο Ρώσση μὲ ὅσους περισσότερους καὶ θερμότερους ἐναγκαλισμούς ξέρεις. Νά τὸ διαβάσῃς σὲ ἄλλους καὶ σὲ μερικοὺς καλοὺς καὶ φωτισμένους ἀνθρώπους, πού θά εἰσακούσουν τὴν παράκλησί μου. Ἐγὼ δίνω τὸν ἱερώτερο ὄρκο γιὰ ὅσα ἐπαινετικά λόγια ἔγραψα γιὰ τὸν Κάλβο· ἡ ἀγάπη μου γι' αὐτόν, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο ἢ ἐπιθυμία νά φροντίσω γιὰ τὴ μητρικὴ μου γῆ καὶ γιὰ τὴν ὑπόληψί της μοῦ ἔδωσαν σήμερα τὴ δύναμι νά στείλω αὐτό μου τὸ γράμμα.»

Εἶναι κρίμα πού χάθηκε τὸ ὑπόμνημα τοῦ Κάλβου, πού ὁ Φώσκολος εἶχε ἐπισυνάψει στὸ γράμμα του πρὸς τὸ Βούλτσο, καὶ πού θάταν διαφωτιστικὸ ὅσον ἀφορᾷ τὴν μέχρι τότε ζωὴ τοῦ ποιητοῦ μας καὶ τίς σπουδές του. Τὰ δύο γράμματα πάντως μᾶς δίνουν πολλὰς ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὸν Κάλβο, γιὰ τὴ μόρφωσί του⁽⁷⁶⁾, γιὰ τὴν πρώτη ἐπαφή του μὲ τὸν Φώσκολο, γιὰ τὸ χαρακτήρα του, γιὰ τίς μελλοντικὲς του προθέσεις, γιὰ τὴν ἄθλια οἰκονομικὴ του κατάστασι.

Τέλος μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ὁ Κάλβος κοντὰ στὸ Φώσκολο δὲν ἔχανε τὸν καιρὸ του, ἀλλ' ὅτι ἐργαζόταν μ' ἐνθουσιασμό καὶ ζέσι. Ἐκτός ἀπ' τὴν ἐργασία του ὡς γραμματεὺς τῶρα πιά τοῦ Φώσκολου, τοῦ ὁποίου—καθὼς μᾶς λέει—ἀντέγραφε τὰ ἔργα μὲ τὸν καθαρὸ καὶ καλλιγραφικὸ χαρακτήρα του, καταγινόταν μὲ τίς κλασσικὲς μελέτες, κάτω ἀπ' τὴν καθοδήγησι κ' ἐγκάρδια διδασκαλία τοῦ Φώσκολου, καὶ μὲ τὴ λογοτεχνία. Μάλιστα ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ δασκάλου του, εἶχε γράψῃ σ' αὐτὸ τὸ διάστημα, δηλ. μέσα σὲ λίγους μῆνες, δύο τραγωδίες. Οἱ δύο αὐτὲς τραγωδίες, μὲ τίτλο «Θηραμένης» καὶ «Δαναΐδες»⁽⁷⁷⁾, ἀποτελοῦν τὰ μόνον θεατρικὰ ἔργα τοῦ ποιητοῦ, πού, παρά τίς τόσο εὐνοϊκὲς κρίσεις τοῦ Φώσκολου, δὲν θέλησε νά γράψῃ πιά στὸ μέλλον τραγωδίες, προτιμώντας ν' ἀφοσιωθῇ στὴν πατριωτικὴ ποίησι.

Στὴ Φλωρεντία ὁ Κάλβος γράφει τὰ

ἔργα του ἰταλικά, γιατί βρισκόταν στὴν Ἰταλία, ἀλλὰ καὶ γιατί τότε γι' αὐτόν ἡ ἰταλικὴ ἦταν πιά εὐκόλη γλῶσσα. Τὸ περιεχόμενο τῶν ἔργων του τὸ παίρνει ἀπ' τὴν κλασσικὴ Ἑλλάδα, πράγμα πού δὲν μπορεῖ βέβαια νά μᾶς ἐκπλήξῃ. Ζοῦσε κοντὰ στὸ Φώσκολο, τὸ θαυμαστὴ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἀπ' τὴν ὁποία διάλεγε κ' ἐκείνος τὰ θέματά του. Ἐξ ἄλλου ἡ κλίσι πρὸς τὸν κλασσικισμό ἦταν γενικὸ τότε φαινόμενο στὴν Ἰταλία κι ὅλοι σχεδόν οἱ λογοτέχνες τῆς ἐποχῆς γράφουν ἑλληνόπνευστα δράματα. Ἔτσι κι ὁ Κάλβος ζῆ, μορφώνεται, γράφει μέσα σ' ἐκεῖνο τὸ περιβάλλον. Καὶ στὸ γεγονός τοῦτο ἀκριβῶς πρέπει ν' ἀναζητήσουμε τὴν προτίμησι πού δείχνει ἀπὸ νέος καὶ ἀργότερα πάντα στὴ ζωὴ του γιὰ τὴν ἑλληνικὴ μυθολογία, γιὰ τοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς, γιὰ τίς ἑλληνικὲς ἀναμνήσεις, γιὰ τὴν ἑλληνικὴ κλασσικὴ τέλος τάσι του⁽⁷⁸⁾. Οἱ δύο τραγωδίες μᾶς δείχνουν ἀκόμη τὸν Κάλβο ἀδόκιμο συγγραφέα, μᾶλλον σχολαστικὸ καὶ ψυχρὸ καὶ μὲ λίγη πνοή. Ἄλλ' εἶναι νεαρῶτατος καὶ βρίσκεται κάτω ἀπ' τὴν ἀμεση ἐπίδρασι τῶν κλασσικῶν μελετῶν του⁽⁷⁹⁾. Τὸ πνεῦμα του δὲν κατορθώνει ἀκόμη νά ἀποκτήσῃ δική του ὄντοτητα καὶ νά πετάξῃ ἐλεύθερο πρὸς ἀνώτερα ὕψη, ὅπως θά συμβῆ ἔπειτα ἀπὸ λίγα χρόνια μὲ τίς ἑλληνικὲς ᾠδές του. Ἐξ ἄλλου ἐκεῖνο πού ἐπείγει πρὸς τὸ παρὸν εἶναι κυρίως ἡ ἡσυχία, ἡ ἐξασφάλισι τῆς ζωῆς καὶ ἡ συνέχισι τῶν σπουδῶν.

Δυστυχῶς οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ὑποτροφία δὲν κατέληξαν σὲ κανένα θετικὸ ἀποτέλεσμα⁽⁸⁰⁾. Ἀφοῦ πέρασαν σὲ ἀνώφελος ἐνέργειες μερικοὶ μῆνες, τέλος, τὸ Μάρτη τοῦ 1814, ὁ Βούλτσος ἀνάγγειλε στὸ Φώσκολο ὅτι ὁ Κάλβος δὲν ἔπρεπε νά βασιζέται σὲ καμμιά οἰκονομικὴ ὑποστήριξι ἀπὸ τὴν Πατρίδα του. Τὴν πληροφορία αὐτὴ μεταδίδει ὁ Φώσκολος σ' ἕνα του γράμμα τῆς 19 Μαρτίου 1814 πρὸς τὸν Στέφανον Βούλτσον καὶ τὸν Ἀθανάσιον Πολίτην εἰς τὴν Παβίαν⁽⁸¹⁾, ὅπου γράφει: «Χθὲς βράδυ ἔλαβα γιὰ σένα, ἀγαπητέ μου Στέφανε, τὰ ἐσώκλειστα γράμματα, καὶ θά δῆς ἀπ' αὐτὰ τί κάνει καὶ τί ἐλπίζει ὁ ἀδελφός σου στὴ Ζάκυνθο. Μοῦ ἔγραψε ἀπάνω κάτω τὰ ἴδια καὶ διάβασα μὲ λύπη μου ὅτι ὁ φτωχός Ἀνδρέας δὲν πρέπει νά ἐλπίζῃ τίποτα ἀπ' τὴν πατρίδα του· ἐξ ἄλλου ἂν τὰ πράγματα δὲν ἀλλάξουν γιὰ μένα τρόπο καὶ τύχη, φοβᾶμαι ὅτι ὁ καλός ἐκεῖνος νέος δὲ θά μπορῇ νά περιμένῃ μεγάλῃ βοήθεια οὔτε ἀπὸ μένα. Ὅπωςδήποτε δὲν θά τὸν λησμονήσω ποτέ⁽⁸²⁾».

Ἡ Ζάκυνθος δὲν ἐνέκρινε καμμιά ὑποτροφία, κ' ἔτσι ὁ Κάλβος ξακολουθήσῃ νά μένῃ μὲ τὸ Φώσκολο. Σιγά-σιγά οἱ δεσμοὶ μεταξὺ τῶν δύο συμπολιτῶν ἐγίνονταν πιά στενοὶ καὶ στέρεοι. Ἡ ἀρχικὴ ἀμοιβαία ἐκτίμησι μεταβλήθηκε μὲ τὸν καιρὸ σὲ ἀφοσίωσι καὶ ἐγκάρδια συναδέλφωσι καὶ συνε-

γασία. Ζούνε μαζί. Ὁ Φώσκολος βοηθεῖ οικονομικά τὸν Κάλβο καὶ φροντίζει γιὰ τὴ διατροφή του. Ὁ Κάλβος, μὲ τὸν καθαρὸ καὶ καλλιγραφικὸ χαρακτήρα του, γράφει καθ' ὑπαγόρευσιν ἢ ἀντιγράφει τὰ κακογραμμένα καὶ ἱερογλυφικά χειρόγραφα τοῦ δασκάλου. Ἡ ἐργασία δὴμος αὐτὴ ἀποτελεῖ γι' αὐτὸν ἕνα ὠφέλιμο γύμνασμα καὶ πηγὴ πλουσιῶν γνώσεων. Ἐκτὸς δὲ ἀπ' αὐτὸ—καθὼς γράφει ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος—ὁ Κάλβος μελετοῦσε τοὺς κλασσικοὺς, κάτω ἀπ' τὴν πολυτιμὴ καὶ φωτισμένη καθοδήγησι τοῦ δασκάλου, ποὺ φυσικά θὰ ἔκανε στὸ νεώτερο φίλο του φιλολογικὲς κ' αἰσθητικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὰ ἔργα αὐτὰ.

Πέρασαν ἔτσι μερικοὶ μῆνες. Τὴν ἀνοίξι τοῦ 1814 ὁ Φώσκολος πηγαίνει πάλι στὸ Μιλᾶνο καὶ λίγο ἀργότερα, ὕστερα ἀπὸ πολλὰς περιπέτειες, γιὰ τὶς πολιτικὲς του ἰδέες καὶ τὰ φιλελεύθερα κηρύγματά του, ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἰταλία καὶ νὰ καταφύγῃ κρυφὰ ὡς πολιτικὸς ἐξόριστος—τὴν 1 Ἀπριλίου 1815⁽⁸²⁾—στὴν Ἑλβετία. Ὁ δυστυχισμένος Κάλβος βρέθηκε καὶ πάλι μόνος καὶ ἀπροστάτευτος στὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Θὰ πέρασε βέβαια ἄσχημες μέρες, ὕστερα ἀπ' τὴν ἀναχώρησι τοῦ Φώσκολου, ἀν καὶ θὰ τὸν βοήθησαν κάπως διάφοροι γνωστοὶ τοῦ ἐξόριστου φίλου του, καὶ ἰδιαίτερα ἡ μεγαλόκαρδη ἐκείνη Ματζιόττη, ποὺ στάθηκε ὁ ἀγαθὸς φύλαξ καὶ παραστάτης καὶ τῶν δυὸ ποιητῶν. Τέλος ὁ Κάλβος κατῶρθωσε νὰ βρῆ ἐργασία ὡς παιδαγωγός, καὶ νὰ μπῆ οἰκότροφος στὴν οἰκογένεια Φίντσι, ἐξασφαλίζοντας ἐκτὸς ἀπ' τὴν κατοικία καὶ τὴν τροφή του καὶ ἕνα μικρὸ μισθό⁽⁸⁴⁾.

***

§ 9.—Ὁ χωρισμὸς ἀπ' τὸ Φώσκολο στοίχισε δὴμος πολὺ στὸν Κάλβο, γιατί ἔχασε ταυτοχρόνως τὸ δάσκαλό του καὶ τὸν προστατὴ του. Καθὼς γράφει ὁ ἴδιος, καὶ καθὼς ἐπιβεβαιώνει στὴν ἀλληλογραφία τῆς κ' ἢ Ματζιόττη, ὁ Κάλβος θυμόταν πάντοτε μὲ βαθεῖα συγκίνησι τὸ μεγάλο του φίλο, ποὺ κοντὰ του εἶχε περάσει τὶς καλύτερες ὥρες τῆς ζωῆς του, φθάνοντας πολλὰς φορές νὰ δακρῦζῃ στὴ σκέψι ὅτι βρισκόταν μακριὰ του⁽⁸⁵⁾. Ἄλλ' ἡ ἀπομάκρυνσι τοῦ δασκάλου δὲν ἀνέκοψε οὔτε τὶς μελέτες τοῦ ποιητοῦ μας, οὔτε καὶ τὴ δημιουργικὴ παραγωγή του.

Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο γράφει τὴν ὠδή του «Εἰς Ἰονίους», ἐπίσης σὲ Ἰταλικὴ γλῶσσα. Εἶδαμε ὅτι στὸ Λιβόρνο ἤδη, στὰ 1811 εἶχε γράψῃ τὴν πρώτη του ὠδή ἀφιερωμένη στὸ Ναπολέοντα, τῶρα στὴν Φλωρεντία γράφει τὴ δεύτερη. Ἡ ὠδή αὐτὴ δὲν ἔχει βέβαια ἀκόμη τὴν τελικὴ μορφή τῶν ἐλληνικῶν ὠδῶν, ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἔχει μεγάλη συγγένεια μ' ἐκεῖνες, καὶ ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος προτύπου τόσο γιὰ τὸ περιεχόμενον ὅσο καὶ γιὰ τὴν ποιητικὴ τέχνη⁽⁸⁶⁾. Ἄν μελετήσωμε

καλύτερα καὶ ἀν προσέξωμε κάπως πιὸ βαθιὰ τὴν πρώτη Ἰταλικὴ παραγωγή τοῦ Κάλβου καὶ τὸ περιβάλλον στὸ ὁποῖον ἐζησε, τότε μόνο μπορούμε νὰ ἐννοήσωμε τὸ δρόμο ποὺ ἀκολούθησε ὁ ποιητὴς μας, καὶ γενικώτερα τὸ πνεῦμα καὶ τὶς καλλιτεχνικὲς ἀρχές, ποὺ τοῦ στάθηκαν ὀδηγοὶ στὸ ἰδιότυπο καὶ πρωτότυπο ἔργο του.

Ὁ Κάλβος ἐργάζεται αὐτὴ τὴν ἐποχὴ μὲ ἐνθουσιασμό. Νιώθει μέσα του τὸ ποιητικὸ δαιμόνιο. Θέλει νὰ γράψῃ, νὰ ἀναδειχθῇ, νὰ γίνῃ γνωστός. Ἐπιθυμεῖ νὰ προσφέρῃ καὶ αὐτὸς κάτι στὰ γράμματα. Βιάζεται νὰ μιλήσῃ καὶ αὐτὸς γιὰ τὰ μεγάλα ἰδανικά καὶ νὰ ὑμνήσῃ ὅ,τι ὠραιότερο καὶ πολυτιμότερο ὑπάρχει στὸν κόσμον. Ἐπειτα δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι ἦταν νέος καὶ ὅτι εἶχε βρεθῆ κοντὰ στὸ Φώσκολο, ποὺ ἀπολάμβανε τῶρα πᾶ γενικὴ ἐκτίμησι καὶ θαυμασμό, ὄχι μόνο στὴν Ἰταλία ἀλλὰ καὶ σ' ὅλη τὴν Εὐρώπῃ, κ' ἴσως ὁ Κάλβος νᾶταν καὶ λίγο ζηλότυπος καὶ νὰ ζητοῦσε νὰ ἐπιβληθῇ καὶ αὐτὸς τὸ γρηγορώτερο καὶ ν' ἀποκτήσῃ δόξα ἐφάμιλλη μὲ τοῦ μεγάλου συμπατριώτη του. Εὐλογη φιλοδοξία, ποὺ τὸν ἐσπρωχνε καμμιά φορὰ νὰ εἶναι βιαστικός. Εἶδαμε ὅτι σὲ λίγους μῆνες ἔγραψε δυὸ τραγωδίες, τὴ δεύτερη μάλιστα μέσα σὲ λίγες ἡμέρες. Τὸν ἴδιο χρόνο γράφει καὶ τὴν ὠδή του «Εἰς Ἰονίους».

Ἐκτὸς δὴμος ἀπ' τὶς λογοτεχνικὲς φιλοδοξίες του ὁ Κάλβος θέλει νὰ βαθύνη στὴ μελέτη τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν καὶ αἰσθητικῶν προβλημάτων καὶ νὰ σχηματίσῃ ἕνα δικό του σύστημα, ποὺ σκέπτεται νὰ διδάξῃ μιὰ μέρα στὴ νεολαία τῆς πατρίδος του⁽⁸⁷⁾. Ἐτσι ἀρχίζει νὰ ἐτοιμάζῃ καὶ μερικὰ φιλοσοφικά καὶ αἰσθητικὰ δοκίμια, ποὺ στὴ σκέψι του ἔπρεπε ν' ἀποτελέσουν τὴ βάσι μιᾶς εὐρύτερης μελλοντικῆς ἐργασίας. Ἄν καὶ δὲν ἔχομε θετικὲς πληροφορίες, δὴμος φαίνεται ὅτι ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ὁ Κάλβος ἔγραψε τὴν «Ἀπολογία τῆς αὐτοκτονίας» καὶ τὸ «Σχέδιον νέων ἀρχῶν τῶν Γραμμάτων, ἐφαρμοζομένων καὶ εἰς τὰς Καλὰς Τέχνας». Ὁ ποιητὴς μας βρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασι τῶν διαφόρων αἰσθητικῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς του, καὶ, φαίνεται, μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ μελετᾷ τὸν Ρουσσώ, ποὺ ἀκολουθεῖ σὲ πολλὰ μέρη⁽⁸⁸⁾.

Ἐπερὶφανος γιὰ τὰ νέα του ἔργα, ὁ Κάλβος ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχῃ τὴ γνώμη τοῦ δασκάλου του καὶ νὰ ἀκούσῃ τὶς ἐντυπώσεις του. Ἄλλ' ὁ Φώσκολος βρίσκεται μακριὰ κ' ἔτσι ὁ ποιητὴς μας ἀποφασίζει νὰ τοῦ στείλῃ στὸ Μιλᾶνο, ὅπου ἔμενε τότε, τὶς νέες του συνθέσεις, ποὺ τὶς συνοδεύει μὲ τὸ ἀκόλουθο γράμμα:

«1814 Λόφος Φιέζολε, 18 Ἰουνίου

» Ἀγαπητέ μου Φώσκολε,

» Ὑστερα ἀπὸ πολὺν καιρὸ ποὺ εἶχα μείνει χωρὶς εἰδήσεις σου, ἀγαπητέ μου Φώσκολε, οἱ πρώτες ποὺ ἔλαβα ἦσαν τόσο λυ-

πηρές, ὥστε φεύγοντας κρυφὰ θὰ εἶχα ἔλθει νὰ σέ βρῶ στὸ Μιλᾶνο, ἂν τὰ εὐλογημένα αὐτὰ διαβατήρια δὲν μοῦ εἶχαν ἐμποδίσει τὸ δρόμο. Ἔμαθα ἐπίσης ὅτι εἶχες φθάσει ὡς τὴ Βολωνία, ἀπ' ὅπου, χωρίς ἄλλο θὰ κατέβαινες στὴ Φλωρεντία, καὶ λυπήθηκα, γιατί, ἀντιθέτως, γύρισες στὸ Μιλᾶνο· ἡ πληροφορία αὐτὴ μὲ λύπησε διπλᾶ.

» Εἶναι ἀτύχημα ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀνταποδίδουν δηλητήρια σ' ὅποιον τοὺς γαλουχεῖ! Ἐγὼ προσωπικὰ ἂν εἶχα πατρίδα τὴ Γαλλία θὰ ἤμουνα μὲ τὸ κόμμα τοῦ Ρουσσώ. Ἄλλ' ἔχω πατρίδα μίαν ἄλλη, μεγαλόψυχη τόσο στὴν ὁρμὴ ὅσο καὶ στίς ἀρετές καὶ σ' αὐτὴ (ἂν καὶ κείνη πολὺ λίγο φροντίζει νὰ τίς διευκολύνη) θὰ στρέφονται πάντα οἱ ἱερές εὐχές μου.

» Ξέρεις καλὰ τί προσδοκοῦσα ἀπ' αὐτὴν ἔμαθα ὅτι ὡς τώρα περίμενα μάταια, ὅμως δὲ δυσφορῶ γιὰ τὴν ἀδιαφορία τῆς καὶ γιὰ μαρτυρία πάρε τὴν ἐσώκλειστη ὠδή, πού τὴν ἀπευθύνω πρὸς τοὺς συμπατριώτες μου⁽⁸⁹⁾. Θὰ μοῦ πῆς τὴ γνώμη σου· κι ἂν θυμᾶσαι καλὰ τίς συμβουλές πού μοῦ ἔδωσες, ὅταν περπατούσαμε στὸ Μπελλοσουάρντο, μπορεῖς νὰ τὴν θεωρήσης περισσότερο δικό σου παρά δικό μου ἔργο.

» Τὴ νύκτα, ἀνάμεσα στὴν ἡμέρα πού μοῦ ἤρθε ἡ ἔμπνευσι καὶ στὴν ἡμέρα πού τὴν ἔγραψα, σέ εἶδα στὸν ὕπνο μου. Χαμογελοῦσες καὶ μοῦ ἔλεγες: Βλέπεις πόσο κάνει εὐτυχέστερους τοὺς στίχους ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν πατρίδα; Κι ἀπ' τίς δικές μου ἀποκρίσεις θυμᾶμαι τὴν ἀκόλουθη: Ἄλλὰ θὰ τὴν ἐννοήσουν; Ἀναστέναξες καὶ εἶπες· θὰ τὴν στείλω ἐγὼ σ' ἀνθρώπους πού ἔχουν περισσότερη καρδιὰ παρά πνεῦμα, καὶ αὐτὸ ἀρκεῖ. Ἄν μπορῆς κάνε σέ παρακαλῶ νὰ πραγματοποιηθῆ τὸ ὄνειρό μου αὐτό.

Χαῖρε καὶ γράφε μου ὅταν μπορῆς.

Ἄ. Κάλβος»⁽⁹⁰⁾.

Καθὼς βλέπομε, ὁ Κάλβος εἶχε πολὺ λυπηθῆ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν συμπατριωτῶν του πού δὲ θέλησαν νὰ τὸν βοηθήσουν οἰκονομικῶς. Ὡς τότε εἶχε ἀναμείνει κ' εἶχε ἐλπίζει. Ἄλλὰ μάταια. Οἱ ἐνέργειες τοῦ Φώσκολου καὶ τὰ δικά του ὑπομνήματα εἶχαν μείνει χωρίς ἀποτέλεσμα. Κι ὅμως αὐτὸ δὲν ἐπηρέασε καθόλου τὸν ποιητὴ μας καὶ τὴν ἀπέραντη ἀγάπη κι ἀφοσίωσί του πρὸς τὴν Πατρίδα του, πού ἀπὸ τότε τῆς ἀφιέρωσε ὅλη τὴν ποιητικὴ του παραγωγή.

Τὸ γράμμα τοῦ Κάλβου ἔφθασε μὲ μεγάλη ἀργοπορία στὸ Φώσκολο: κατὰ τὰ μέσα Ὀκτωβρίου, καθὼς γράφει ὁ ἴδιος⁽⁹¹⁾. Ἄλλὰ ἀπασχολημένος μὲ τίς περιπέτειές του καὶ τίς πολιτικές του διώξεις δὲν μπόρεσε ν' ἀπαντήσῃ ἀμέσως⁽⁹²⁾. Στὸ μεταξὺ ὁ Κάλβος ἐξακολουθεῖ νὰ τοῦ στέλνῃ καὶ νέες ἐπιστολές, βεβαιώνοντάς τον γιὰ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἀφοσίωσί του καὶ μιλώντας γιὰ ἄλλα ἔργα του. Ἀπ' αὐτὰ τὰ γράμμα-

τα σώθηκε μόνο αὐτὸ πού δημοσιεύομε παρακάτω:

«Φλωρεντία 9 Δεκεμβρίου 1815

» Ἀγαπητέ μου Φώσκολε

» Σοῦ ἔγραψα πολλές φορές, ἀλλὰ δὲν εἶχα ποτὲ τὴν εὐχάριστη νὰ φιλήσω τὰ γράμματά σου ἢ νὰ μάθω βέβαιες εἰδήσεις σου. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τότε πού ἔφυγες ἔχω στὴν καρδιά μου ἀγκάθια κι ὄχι μικρά.

» Πόσες φορές σ' ἐπεθύμησα στὴ Φλωρεντία, μόνο ὁ Θεὸς τὸ ξέρει. Δὲν πηγαίνω ποτὲ στὸ Μπελλοσουάρντο (κι αὐτὸ συμβαίνει συχνά) χωρὶς νὰ κλαύσω, φέρνοντας στὴ θύμησί μου τὴ «Ριτσιάρντα» καὶ τὸν ὕμνο «στὶς Χάριτες».

» Γιὰ τὸν τελευταῖον αὐτὸν ρωτῶ καὶ ξαναρωτῶ ὅσους ἔρχονται ἀπ' τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἰταλίας καὶ ἦταν γιὰ μένα πικρὴ ἡ εἶδησι, πού μοῦ ἔδωσε ὁ κόμης Ἰλάριος, ὅτι πρόκειται νὰ πᾶς νὰ τὸν τελειώσης στὴν Ἀγγλία.

» Ἄν δὲν βρισκόσουνα μακριὰ θὰ σοῦ ἔστειλα μερικὰ ἔργα μου, γιὰ νὰ ἔχω τὴ γνώμη σου, τρέφω ὅμως τὴν ἐλπίδα νὰ σέ ξαναδῶ στὴ Φλωρεντία καὶ κάνω ὑπομονή. —Χαῖρε.

Ὁ ἀφωσιωμένος φίλος σου

Ἄ. Κάλβος»⁽⁹³⁾.

Ὁ Κάλβος μιλάει γιὰ μερικὰ ἔργα του πού εἶχε τελειώσει καὶ πού σκεφτόταν νὰ στείλῃ στὸ Φώσκολο γιὰ νὰ ἔχη τὴν κρίσι του. Γι' αὐτὰ ὅμως δὲν ἔχομε καμμιά ἄλλη πληροφορία, οὔτε καὶ σώθηκαν τὰ κείμενα (ἐκτός πιά ἂν πρόκειται γιὰ τὴν «Ἀπολογία τῆς Αὐτοκτονίας» καὶ τὸ «Σχέδιον νέων ἀρχῶν τῶν Γραμμάτων κλπ.»)⁽⁹⁴⁾. Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι ἀπ' τίς πιὸ παραγωγικὲς γιὰ τὸν ποιητὴ μας. Μελετᾷ καὶ γράφει. Ἡ πλούσια βιβλιοθήκη τῆς Φλωρεντίας, ἀλλὰ καὶ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Φώσκολου τοῦ ἔδωσαν τὴν δυνατότητα νὰ διαβάσῃ ὅ,τι μπορούσε νὰ τὸν ἐνδιαφέρῃ. Οἱ κλασσικοὶ συγγραφεῖς τῆς ἀρχαιότητος, οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Γαλλίας (ἀφοῦ ἤξερε ἀπὸ τότε τὰ γαλλικά), τὰ σπουδαιότερα φιλοσοφικὰ βιβλία καὶ διάφορες αἰσθητικὲς μελέτες ἦσαν τὰ προσφιλεῖ του ἀναγνώσματα, πού ἐνῶ, ἀπ' τὴ μιά μεριά ἐπλάτυναν τὴ μὀρφωσί του, ἀπ' τὴν ἄλλη ἄσκησαν αἰσθητὴ ἐπίδρασι στὴν ποιητικὴ του παραγωγή καὶ γενικὰ στὴν κατοπινὴ πνευματικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ του ἐξέλιξι.

Ὁ Φώσκολος ἀπάντησε τέλος στὸν Κάλβο ἀπ' τὴ Χοττίγγη, τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1815, πληροφορῶντάς τον, ὅτι ἀπ' τὰ πολλὰ γράμματα πού ὁ δεῦτερος τοῦ εἶχε στείλει, ἔλαβε μόνο τὰ δυὸ παραπάνω μὲ τὸ κείμενο τῆς ὠδῆς, πού, καθὼς λέει, τοῦ «ἄρεσε γιὰ τὸ κάπως ἐλληνίζον ὕφος καὶ γιὰ τὸ ὕψιλό ἐκεῖνο πάθος τῆς Πατρίδος, πού ἐξευγενίζει κάθε ρυθμό». Ἐπειτα τοῦ δίνει διάφορες συμβουλές, προτείνοντάς του νὰ ἐγκαταλείψῃ